

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 26 Volume: 6 Issue: 26

Bahar 2013 Spring 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

EDEBİYAT VE SİNEMANIN AYNASINDAN TÜRK BURJUVA/KÜÇÜK BURJUVA KİMLİĞİ

TURKISH BOURGEOIS/PETTY BOURGEOIS IDENTITY AS REFLECTED BY LITERATURE AND CINEMA

Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKÇİ*

Filiz ERDEMİR GÖZE**

Gülcan IŞIK***

Öz

Kapitalist üretim sisteminin egemen sınıfını belirtmek için kullanılan burjuva kavramı, ortaya çıktığı tarihsel toplumsal koşullar bağlamında kimi zaman farklı kimi zaman benzer özellikler göstermektedir. Nitekim bu sınıfın Batı'daki ve Türkiye gibi ülkelerdeki gelişim çizgisinin bazı ortak noktaları olmasına karşın, birbirinden farklı görünümlemlerle varlık gösterdiği bilinmektedir. Bu anlamda Türkiye'de ortaya çıkışında devlet eksenli bir yapı arz eden burjuvazi, gelişim sürecinde bu konumundan uzaklaşmış gibi görünse de, çoğunlukla mevcut yapısında uzun yıllar köklü bir değişiklik gösterememiştir.

Bu durumun yansıması olarak burjuvanın özellikle de küçük burjuvanın kimlik ekseninde sisteme entegre olma sürecinde yaşadığı arayışlar, yazılı ve görsel kültür-sanat ürünlerinde ele alınmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada, 1960 -1980 arası dönemi konu alan roman ve sinema filmlerindeki burjuva kimliği ele alınmıştır. Nitel analiz tekniğiyle yapılan çözümlemelerde, burjuva/küçük burjuvanın toplumsal-siyasal olaylara karşı tutumları, bu olaylar içerisinde kendi kimliklerini sorgulamaları ve kendilerini hayata karşı nasıl konumlandıkları, yaşam tarzları ile kişilik özellikleri roman ve sinema için belirlenen ayrı kategoriler altında incelenmiştir. Yapılan incelemelerde olumsuz yönleriyle resmedilen burjuvanın temel özelliklerinin edilgen, korkak, pasif, ülke sorunlarına duyarsız, güçsüz, güvensiz, değişken, tutarsız, paragöz, sonradan görme, ahlaksız, yoz, kanun tanımaz vb. şeklinde sunulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Burjuva/Küçük Burjuva, Roman, Sinema.

Abstract

The concept of bourgeois, which is used to indicate the dominant class of the capitalist production system, displays sometimes similar and sometimes different features in different historical social conditions. Hence, despite its common features in its development in the West and in countries like Turkey, it is known that this class exists in different appearances. In this respect, although it came into existence with a governmental structure, and it looks as though it moved away from its position, the bourgeoisie had been unable to display radical changes in its existing structure.

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

** Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

*** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

As a reflection of these, the searches during the period of integration to the system of the bourgeois and especially the petty bourgeois were addressed in print and visual cultural-artistic products. From this point of view, in this study, the identity of the bourgeois was addressed in the novels and the motion pictures that deal with the periods between 1960 and 1980. In the analyses done using qualitative analysis techniques, the attitude of the bourgeois/petty bourgeois towards social-political events, their questioning of their identities in these events and how they position themselves against life, their lifestyles and the features of their personalities were analyzed under categories determined separately for novel and cinema. In the analyses, it is seen that the basic features of the bourgeois portrayed with its negative aspects are that the bourgeois is passive, cowardly, inactive, indifferent to the problems of the country, powerless, mistrustful, unstable, inconsistent, avaricious, parvenu, amoral, corrupted, lawless, etc.

Keywords: Turkey, Bourgeois/Petty Bourgeois, Novel, Cinema.

Giriş

Burjuva kavramı, Sanayi Devrimi'yle birlikte kapitalist üretim sisteminin egemen sınıfını belirtmek için kullanılmıştır. Marksist literatürde, kapitalist iktisadi sistem içinde üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanları, ücretli emekçi çalıştırarak sermaye birikimini sürdürenleri tanımlayan kelime, kapitalistlerdir (İnsel, 2012: 14). Kapitalist üretimin doğuşu, Avrupa'nın toplumsal yapısında değişiklikleri de beraberinde getirmiş ve bu yapı, siyasal yapıyla birlikte daha karmaşık bir duruma gelmiştir. Burjuvazi ve proletarya olarak iki yeni sosyal sınıf oluşmaya başlamıştır. Kapitalist burjuvazi, kentlerdeki ortaçağ burjuvazisinden gelse de ondan köklü olarak ayrılmıştır (Emiroğlu, 2006: 316). Fakat bu sadece iktisadi bir konuma işaret etmemektedir. Aynı zamanda burjuva bir yaşam tarzına, akılcılıkla faydacılığın karmasından oluşan bir düşünce biçimine ve hegemonik bir kültürel boyuta da işaret etmektedir (İnsel, 2012: 14).

Türkiye'de burjuva kavramının gelişim çizgisine bakıldığında, kavramın Osmanlı tahayyül dünyasına çok geç girdiği, imparatorluğun ancak son dönemlerinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Özellikle de İttihat ve Terakki'nin milliyetçi görüşlerinin neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik tarihinde yeni bir safha açılmış ve milli burjuva yaratma projesi ön plana çıkmıştır. İttihat ve Terakkicilerin bu projesinde ilkin, imparatorluğu yabancı sermayeye bağlanmaya zorlayan şartları kaldırarak, milli bir ekonomi yaratma çabası öncelik kazanmıştır. Bu doğrultuda ülke ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancı temsilcilerin yerine Müslüman Türkleri geçirmek ve halkı tarım dışında ticari sanayi alanlarında işe girişmeye teşvik etmek hedeflenmiştir. Sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin bu yeni gelişmelere uygun olarak değişmesini sağlamak ise projenin bir diğer parçasını oluşturmuştur (Karpat, 1996: 86). Örneğin 1916 - 1918 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin etkin desteğiyle seksenin üzerinde anonim ortaklık kurulmuştur (Zürcher, 2000: 179).

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kentsoylu (burjuva) sınıfının doğmaya başladığı, fakat bu gelişmenin etkilerinin iktisadi ve kültürel alandan siyasi alana aktarılamadığı bilinen bir gerçektir. Çok milletli imparatorluğun çökmesinden ve doğmakta olan burjuva sınıfının savaş sırasında uğradığı yıkımdan sonra Ankara hükümeti, iktisadi ödüllerin dağıtımını sıkı sıkıya belirlemiş ve beraberinde burjuva bir dönüşüm getirmeyen kapitalist bir gelişmeyi yönlendirmiştir. Bu nedenle burjuvazi uzunca bir süre bağlarını koparıp kendisine ayrı bir kimlik edinme fırsatını bulamamıştır. Dönüşümü yönlendiren bürokrasinin perspektifi ise, "devleti kurtarmak" endişesinden dolayı her şeyden önce devlete dönüktü (Keyder, 2003: 269).

Kapitalizm öncesi sosyal bir formasyondan beslenen Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine inşa edilen Cumhuriyet rejimi, bu açıdan tarihsel bir sürekliliğin izini sürmüştür. Bu anlamda sınıfsal bir toplumun alt yapısını oluşturacak kurumları, "devletçilik" politikasıyla uygulamaya koymuştur. Bu nedenle Osmanlı burjuva sınıfını gayri Müslimler

oluştururken, Cumhuriyet döneminde bunların yerine devlet menşei milli bir burjuva yaratılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu sınıf, çıkarsal ilişkilerin devamı için iktidarla sürekli organik bir ilişki içinde bulunma ihtiyacı hissetmiştir (Duman, 2007: 35).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında burjuva sınıfında görülen bu zayıflık, bu dönemde ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilmektedir (Boratav, 1989: 15). II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ticaret burjuvazisi ve piyasaya yönelik büyük toprak sahipleri güçlenmiş ve zenginleşme süreci koşulsuz gelişmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte özellikle de küçük burjuva kadrolarının zamanla güçlenerek burjuvalaştıkları görülmüştür. 1950'li yıllar ise, o güne kadar devlet vesayetinde gelişme gösteren burjuva sınıfının açıkça bu otoriteye karşı koyduğu bir döneme işaret etmektedir. Nitekim bu dönemde burjuvanın devletten özerkleşmeye başladığı hatta toplumsal hayatta birlik ve örgütlülük sürecine girdiği de görülmektedir. Hızlı sanayileşmenin ve beraberinde yaşanan toplumsal dönüşümün, burjuva sınıfında da bir takım farklılıklara neden olduğu bir döneme denk gelen 1960'lı yıllarda, işçi sınıfının da örgütlülüğü artmıştır. Toplumdaki ekonomik dengesizliklerin daha belirgin olduğu 1960-1980 dönemi ise, burjuva ve kamu bürokrasisinin önde gelenleri olarak ifade edilebilecek bir orta sınıfın da yükselmeye başladığı yıllardır. Ancak burada önemli olan husus, bu sınıfın Batı'daki benzerlerinden farklı olarak reform veya büyük çaplı toplumsal ve ekonomik değişiklikler istememesidir. Diğer taraftan devlet desteğiyle varlık gösteren bu sınıf, 1980'li yıllardan itibaren toplumsal ve siyasal hayatta daha etkin ve görünür hale gelmiştir.

Burjuvazinin yazılı ve görsel kültür-sanat ürünlerinde bir figür olarak kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki toplumsal değişmeye ilişkin konuların özellikle edebiyat ve sinemada yansıma bulduğu, genel olarak tüm sanatlar ve kitle iletişim araçlarının değişiminin toplumun her katındaki biçimlerini yansıttığı bilinmektedir. Toplumların değişme süreci içinde yazılı ve görsel anlatı türleri, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapıdaki değişimi bütün yönleriyle yansıtmaktadırlar. Bu ürünlerle toplum arasında kopmaz, yadsınmaz ve reddedilmez bir bağ bulunmaktadır. Buna göre bir anlamda hayatın öncüsü olarak da nitelendirilebilecek söz konusu ürünler, topluma istediği biçimi ve/veya anlamı verebilmekte, insan yaşamını, doğayı, toplumu, evreni, varlık ve yokluğu kapsamakta, bu nedenle de toplumsal gelişmelerin doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye'de burjuva sınıfının toplumsal profilinin roman ve sinema üzerinden analizi yapılmaktadır. 1960-1980 arası dönemi kapsayan çalışmanın roman analizlerinde, Vedat Türkali'nin "*Bir Gün Tek Başına*", Adalet Ağaoğlu'nun "*Bir Düşün Gecesi*", Atilla İlhan'ın "*Bıçağın Ucu*", Pınar Kür'ün "*Yarın Yarın*" ve Oya Baydar'ın "*Sıcak Külleri Kaldı*" adlı eserleri incelenirken; sinema çözümlemelerinde ise Metin Erksan'ın "*Suçlular Aramızda*" ve Yılmaz Güney'in "*Arkadaş*" filmleri ele alınmaktadır. Nitel analiz tekniğiyle yapılan çözümlemelerde, burjuva/küçük burjuvanın toplumsal-siyasal olaylara karşı tutumları, bu olaylar içerisinde kendi kimliklerini sorgulamaları ve kendilerini hayata karşı nasıl konumlandıkları, yaşam tarzları ile kişilik özellikleri roman ve sinema için belirlenen ayrı kategoriler altında ele alınmaktadır.

1. Burjuva: Kimliğe Dair Genel Tespitler

Toplumsal bilimlerde üretim araçlarının mülkiyetine sahip sermayedarları kapsayan ve sosyo-ekonomik bir sınıf olarak tanımlanan burjuvazi, Fransızca "bourg" (kasaba) sözcüğünden türemiştir. Bu terim, Avrupa'da Ortaçağ'ın ileri dönemlerinde ortaya çıkan, kentlerde yerleşik, ticaret ve zanaatla geçimini sağlayan bağımsız toplumsal grubu adlandırmakta kullanılmıştır (Emiroğlu, 2006: 303). Burjuvanın doğuşu Fransız Devrimi'ne dayanırken, ticaret burjuvazisinin doğuşu ise sanayileşme ve Batının ticari egemenliğinin yayılmasıyla eşzamanlıdır¹. Bu

¹ Özel mülkiyet ve ücretli emek kavramlarını kendisine temel alan burjuva sınıfının kökeninde emeği ve üretimi denetim altında tutan lonca sisteminin çözülüşü ve 1804 tarihli Yurttaşlık Yasası'yla kişilere mülk edinme hakkının eksiksiz ve mutlak olarak tanınması yatmaktadır. "İş" kavramıyla ilintili anlam yapılarının değişikliğe uğraması ise yeni burjuva düzeninin temel taşı oluşturmuştur. Böylece önceleri toplumsal bir ayıp olarak görülen iş, bundan böyle

durumun sonucunda Avrupa'nın ekonomik kaynaklarını harekete geçiren kapitalizm, politik-idari yapıda belli başlı baskı araçlarını elinde tutan ve tutarlı bir iç işleyişe sahip merkezi bir kamu örgütü yaratmıştır. Yeni ve bağımsız bir toplumsal grup olan burjuvazi, bu politik ve ekonomik gelişmelerin kontrolünü ele geçirmek üzere ortaya çıkmıştır (Göçek, 1999: 14). Nitekim Sanayi Devrimi'nin öncülüğünde gelişen ticaret biçimi, bu yeni sınıfa ortaya çıkartmıştır. Böylece politik ve ekonomik kaynaklarla donanan burjuvazi öncülüğünde yeni bir döneme girilmiş ve burjuvazi maddi kültürü temsil eden yepyeni bir toplum imajı üzerinde yapılanmıştır. Buna göre modern dünya kurgusunda başoyuncu olan burjuva, kimileri için geçmişi yıkıp bugünü kuran bir "kahraman", kimileri için "cani" kimileri içinse bir "esin kaynağı" olarak nitelendirilmiştir. Tarihsel süreç içinde değişen yönleri ile burjuvazi kavramı üzerinde yoğunlaşan Wallerstein'ın da belirttiği gibi, 19. yy'da belirleyici olan muhafazakâr, liberal ve marksist akımlar, burjuvaziye bu benzetmelerden birine gönderme yaparak tanımlamışlardır. Bu tanımlarda burjuvanın mesleki işlevi, önceleri genellikle bir tüccar, fakat sonraları mallarını işçilere ürettiren, yani ücretli emek istihdam eden ve üretim araçlarına sahip bir işadamı olarak tasvir edilmiştir. Ekonomik olarak temel güdüleyicisi kâr ve sermaye biriktirme arzusu, kültürel profili ise sorumlu, akılcı ve kendi çıkarları peşinde koşan biri olarak betimlenmiştir (Wallerstein, 2007: 165-168). Böylece tarihte son derece devrimci bir rol oynayan burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde bütün feodal, ataerkil, romantik ilişkilere son vermiştir. İnsanı "doğal efendileri" ne bağlayan çok çeşitli feodal bağları "acımasızca" koparmış ve insan ile insan arasında, "çıplak öz-çıkâr"dan, katı "nakit ödeme"den başka hiçbir bağ bırakmamıştır. Kişisel değeri, değişim-değerine indirgemiş ve sayısız yok edilemez ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine sadece ticaret özgürlüğünü koymuştur (Wallerstein, 2007: 165-167)².

Kapitalizme özgü dönemler ya da aşamaların her birinin kendine özgü bir burjuva tipine sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki kapitalizmin başlangıcından 18. yüzyıla uzanan ve kapitalist gelişmenin ilk evreleri olarak nitelendirilebilecek süre içinde zamansal ve mekânsal farklılıklara karşın, kapitalist girişimcinin modern girişimciden belirgin bir şekilde farklı bazı ortak özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Sombart, 2008: 159). Bu nedendir ki kapitalist zihniyetin oluşmasına yol açan en önemli iki unsur, girişimcilik ruhu ve burjuva zihniyettir. Ancak bu iki unsurun doğaları oldukça karmaşıktır. Örneğin girişimcilik ruhu "para tutkusunu", "serüven aşkı", "yaratıcılık ruhu" vs. gibi özelliklerin bir senteziyken, burjuva zihniyeti, "düşünceye dayalı bir dikkat", "sözlerini tartarak söyleme", "akılcı bir ölçülük", "düzen" ve "idareli olma" gibi niteliklere sahiptir (Sombart, 2008: 32).

Son yüzyıl boyunca ortaya çıkmış olan kapitalistin hangi temel özelliklere sahip olduğunu söylemeden önce, eski moda burjuvanın portresinin çizilmesi daha faydalı olacaktır. Eski moda burjuva hiç kuşkusuz kapitalist bir girişimci olup, para kazanmak amacıyla şirket kuran kişidir. Borsa aracılığıyla para kazanmayı bilen, hesap yapmayı öğrenmiş ve sonuç olarak burjuva erdemlerini özümsemiş biridir (Sombart, 2008: 160)³. Buna göre eski moda burjuvaya

---

insanın mutlu olmasının ana öğelerinden biri olarak yüceltilmiştir. Burjuvanın Avrupa'da egemen olmasına neden olan etkenler içinde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri ile maruf Fransız ideolojisi, bir yurttaşlık bilincinin Batı'da uyanmasına yol açmıştır. Söz edilen bu ilkeler milliyetçilik açısından özellikle önem taşımıştır. Nitekim milliyetçilik, kendi içerisinde bu ideolojinin teminatı olan "hayali" öğeleri kapsamaktaydı. Ortaya çıkan bu yeni bilinç, burjuvazinin sınıfsal egemenliğini pekiştirmesine yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda işçilerin yeni yeni olgunlaşmaya başlayan sınıf bilincini de pasifize etti; çünkü işçiler de birer 'yurttaş' tı artık. Burjuvazinin toplumsal açıdan yeniden üretimi, bu sınıfın orta tabakayla kaynaşması ve bütünleşmesi sonucu gerçekleşti; bir süre sonra büyük iş çevreleri ile yurttaş önderliği el ele yürümeye başladı. Burjuvazinin Batı'daki tarihsel deneyimi söz konusu olduğunda, onu başka kıtalardaki burjuvazilerden ayıran en önemli farkının etnik, ırksal ve dinsel homojenliği olduğu görülmektedir (Göçek, 1999: 240).

² Kapitalist olarak burjuva, siyasal-ekonomik söyleminin merkezinde olmuştur. Buna göre burjuva, üretim araçlarını sermayeleştiren, ücret karşılığında işçi kiralayan ve üretileni pazarda satandır. Satışlardan elde ettiği gelirin, ücretleri de içeren üretim maliyetlerinden daha büyük olması durumunda, burjuvanın amacı olan kârdan söz edilebilir. Burjuvayı toplumsal rolünün erdemleri gibi bu rolünün kötülüklerinden dolayı yerenler de olmuştur. Fakat övenler de yerenler de bu kapitalist burjuvanın modern iktisadi yaşamın merkezi dinamik gücü olduğunda birleşmişlerdir (Wallerstein, 2007:167).

³ Sombart, Balzac'a göre burjuva dünya görüşünün, Benjamin Franklin ile birlikte en kusursuz aşamasına ulaştığını belirtmektedir. Nitekim Franklin'in "erdemler şemasında" burjuva dünya görüşü, en kusursuz aşamasına ulaşmış

dair şu türden olgular bulunmaktadır: Zenginlik hoşlanılan ve peşinde koşulan bir şeydi ancak yaşamın tek amacı bu değildi. Zenginlik yaşamla doğrudan ilişkili değerlerin yaratılmasına ve korunmasına hizmet ettiği ölçüde bir anlama sahipti. İş adamı olarak tavırları, iş yaşamı karşısındaki tutumları, işleri yönetim biçimleri, kısaca iş yapma stillerinde yukarıdaki özdeyiş ve aforizmalardakine benzer bir zihniyetle karşılaşılıyordu. Ekonomik etkinliklerinin ritmi oldukça düşük olup davranışlarında hiçbir acelecilik ve telaşa yer yoktu. Bu eski moda burjuvalar çalıştıkları zaman bile bunu belli bir zaman dilimi içinde, yapılan işle doğru orantılı olarak, olabilecek en az sayıda hareketle gerçekleştirirdi. Ticari yaşantıları çok büyük bir alanı kapsamakla birlikte derinlik ve yoğunluktan yoksun bir yaşantıydı. İşleri yürütme biçimiyle ilgili en belirgin özellikse, dönemin ticari bilgeliğini ortaya koyan, istenebilecek en yüksek fiyatı istemeyi sınırlı olan bir uygulamaydı. Eski moda burjuva zihniyetinin son bir özelliği ise teknoloji karşısında takındığı tavrıdır. Buna göre teknolojik gelişmeler, yalnızca insanın mutluluğunu bozmadıkları sürece arzulanabilirlerdi (Sombart, 2008: 161-171). Kısacası bu ortaçağ burjuvası ne köylü ne de soylu (lord) olduğundan, sonunda onun bir ara sınıf üyesi, yani bir orta sınıf olduğu düşünülmeğe başlanmıştır. Bu noktada ise bütün şehir sakinlerinin mi, yoksa onların sadece bir kısmının mı burjuva sayılacağı, zanaatkârların burjuva mı, yoksa küçük burjuva mı olarak nitelendirileceği hatta burjuva olarak bile görülüp görülmeyeceği tartışma konusuydu. Sonuçta terim, pratikte hem tüketim olanaklarını (yaşam tarzı) hem de yatırım olanaklarını (sermaye) dolayımlayan, hali vakti yerindeyle çakışan belirli bir gelir düzeyiyle özdeşleştirilmiştir (Wallerstein, 2007: 166).

Dolayısıyla terimin kullanımı, bu iki eksen -tüketim ve sermaye- üzerinden geliştirilmiştir. Buna göre burjuva yaşam tarzı, bir yandan soyluların diğer yandan da köylü/zanaatkârların yaşam tarzlarıyla karşıtlık oluşturuyordu. Köylü/zanaatkârların yaşam tarzı karşısında burjuva yaşam tarzı, konforu, adab-ı muaşeretini, temizliği ifade ediyordu. Fakat soylunun karşısında, belirgin bir lüks yoksunluğunu ve toplumsal davranışlardaki beceriksizliği temsil ediyordu (yani, yeni zengin, sonradan görme). Çok sonraları şehir hayatı zenginleşip karmaşıklaşınca, burjuva yaşam tarzı, bir sanatçının ya da bir entelektüelin yaşam şekliyle de karşıtlık içine girmiştir. Bu karşıtlıkta burjuva yaşam tarzı, düzeni, toplumsal uyumluluğu ve temkinliliği temsil etmeye başlamıştır. Yani burjuva, kendiliğindenlik, serbestlik, şenlik ve zekilik adına ne varsa hepsine karşıt, sonunda bugün kültür-düşmanı denilen bir yaşam tarzına sahip olmuştur. Son olarak kapitalist gelişme, bir proleterin de burjuvanın iktisadi rolünü üstlenmeksizin, sahte bir burjuva yaşam tarzını benimsemesi anlamında yeni bir yaşam tarzını olanaklı kılmıştır ki, buna da "orta sınıflaşma" denilmektedir (Wallerstein, 2007: 166-167).

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana sosyologlar, yeni bir katmanın ortaya çıkışına işaret etmektedirler. Buna göre "eski orta sınıf"ın kaybolduğu ve "yeni bir orta sınıf"ın ortaya çıktığı artık herkesin bildiği bir şey haline gelmiştir. Bu yeni orta sınıf ile kastedilen, üniversitede kazandıkları becerileriyle şirket yapılarındaki yönetsel ya da yarı yönetsel konumlarda bulunan ücretli uzmanların büyüyen katmanıydı (öncelikle mühendisler, sonra hukuk ve sağlık uzmanları, pazarlama uzmanları, bilgisayar analizcileri vb.). İkinci olarak, bu yeni orta sınıfları 19. yüzyılın çözümleme kategorileriyle tanımlamak oldukça zordu. Bu sınıflar, burjuva sayılma ölçütüne biraz uyuyorlardı. Öyle ki maddi durumları oldukça iyiydi, yatırım yapmak için biraz paraları vardı (çoğunlukla hisse senetleri ve tahvillere yatırım yapıyorlardı) ve hiç kuşkusuz iktisadi ve siyasal olarak kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Fakat yaşamlarını (servetlerinin gelirinden çok) ücretli işler gibi, öncelikle hâlihazırdaki ücretleriyle kazanıyorlardı ve böylece "proleter" sayılma ölçütüne de uyuyorlardı. Onların yaşam tarzında, burjuva kültürüne eşlik ettiği düşünülen püriten tarzın önemli bir yeri yoktu, tersine bu tarz daha çok hedonistik ve bundan dolayı da "aristokratik"ti (Wallerstein, 2007: 173).

2. Türkiye'de Burjuvanın Genel Görünümü

---

görülmektedir. Bunlar; 1. Kanaatkârlık, 2. Susmayı bilmek, 3. Düzen, 4. Karar vermek, 5. Ölçülü olmak, 6. Gayretli olmak, 7. Dürüstlük, 8. Hakseverlik, 9. Kendine hâkim olmak, 10. Temizlik, 11. Ahlaki denge, 12. Namuslu olmak, 13. Alçakgönüllülük (Sombart, 2008: 127-130) şeklinde sıralanmaktadır.

Cumhuriyet dönemi burjuva sınıfının genel görünümünden önce, Osmanlı döneminde burjuva sınıfının varlığına ve kimliğine ilişkin genel tespitleri belirtmekte fayda vardır. Cumhuriyet döneminde bu sınıfın temeline ve ortaya çıkış şekillerine bakıldığında, bunun Osmanlı'nın devamı niteliğinde olduğu anlaşılacaktır.

18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa'da yaşanan dönüşümlerde burjuvazinin oynadığı özel rolü tartışan araştırmacıların çoğu, toplumsal değişimi bu sınıfın sağladığını kabul etmektedirler. Ancak, Batı Avrupa burjuvazisi ile değişim arasındaki böylesi bir bağın Batılı olmayan toplumlarda da aranması, genelde bu toplumlarda bu tür bir burjuva sınıfının olmadığıyla sonuçlanmaktadır. Değişimi sağlayan gücü bulma çabasındaki araştırmacıların çoğu, bu durum üzerine, örgütlü, etkin, varlığı alenen belli ve rasyonel olan biricik kuruma yani devlete yönelmektedirler. Toplumsal değişimdeki anahtar rolün burjuvazi yerine devlete verilmesi, değişime devletin yön vermesi ve ardından gelen toplumsal değişim modellerinin hemen hepsinin statik olması demektir (Göçek, 1999: 23). Buna göre Osmanlı imparatorluğu, devlet ile kendi kendine yeterli üretimde bulunan, köyler arasında hiçbir ara toplumsal gücün olmadığı durgun bir sistem olarak tanımlanan Asya tarzı üretim biçimine dayanmaktadır. Asya tipi devlet, değişimin içerideki baş engelleyicisidir. Öyle ki bu sistemde devletin gücü, burjuvazi gibi değişimin yerli amillerinin gelişimine meydan vermemektedir (Göçek, 1999: 40). Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu'nda esas itibarıyla sultanın kontrolü dışındaki sosyal kaynakların hedefi olan güçler, bürokrat burjuva sınıfının temeli oluşturmuş, benzer şekilde sultanın denetimi dışında ekonomik kaynaklar yaratan kesim ise Osmanlı ticaret burjuvazisinin çekirdeğini meydana getirmiştir (Göçek, 1999: 238)⁴.

Osmanlı burjuvazisinin gelişiminde Batı tarzı eğitim yoluyla elde edilen kültürel sermaye, ticaret ve meta üretimi yoluyla ulaşılan maddi sermaye kadar önemliydi. Ancak Batı tarzı okullarda eğitim gördükten sonra, bu yeni toplumsal grup yeni bir bakış açısıyla kendilerini reforma ve devrime götüren bir toplumsal bilinç inşa etmiş ve ancak ondan sonra, 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisindeki azınlıklara mensup kişilerin gözde konumunu tehlikeye sokmuşlardır. Bu grup, sadece eğitim sayesinde, kendilerini halkın geri kalanından ayıran yeni bir değerler manzumesi, bir nesnellik ve profesyonellik duygusu kazanmıştır (Göçek, 1999: 178-179). Bu nedenle gerek Yeni Osmanlıların, gerekse Jön Türklerin ideolojisi burjuva ideolojisi olarak nitelendirilmektedir. Yeniçağlarda Avrupa'da meşrutiyet ve demokrasi nasıl burjuvazinin istekleri arasında başköşeyi işgal ediyorsa, genç Türk aydınları da Avrupa'da gördükleri meşrutiyet doğrultusunda bir burjuva düzeni oluşturmak istiyorlardı. Nitekim İttihat ve Terakki'nin iktidar olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde Türklerin denetimindeki kapitalist gelişimin gözle görülür bir biçimde ortaya çıkması, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı ve İslamcı sözlerine rağmen uygulamada açıkça Türk ulusçuluğu davasını benimsemesi, sözünü ettiğimiz burjuva zihniyetinin ürünleridir (Naci, 1990: 85-86)⁵.

İttihat ve Terakki döneminde milliyetçi davaya erken katılan kasabalılar en çok kazanç sağlayan gruptu. Milliyetçi mücadelenin sürdürüldüğü koşulları yaratmış olması nedeniyle, siyasi iktidarı ele geçirmesini izleyen yıllarda bürokrasinin, toplumsal yapı üzerinde rakipsiz

---

⁴ Osmanlı'daki burjuvanın yapısal olarak Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan örneklerle benzediği ileri sürülebilir; etnik-dinsel azınlıklar (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) Osmanlı tüccar sınıfı içinde nispeten geniş bir yer tutuyordu. Üstelik bu sınıf, Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri gibi dışarıdan gelen ekonomik dönüşümün etkilerini ilk yaşayan gruptu. Dolayısıyla Batı ile kurulan ticari bağların değişmesiyle yaşanan dışsal etkiler, bu toplumsal sınıfın doğuşunun güdümlenmesi olmuştur (Göçek, 1999: 241).

⁵ 1908 burjuva ihtilâlinin iktisadi programını uygulamasının önüne dikilen en büyük engel, emperyalizmdi. Nitekim 1740 tipi kapitülasyonların önemli bir adım olduğu, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'nın ve 1854'te başlayan dış borçlanmaların bağımlılığı perçinlediği, bu bağımlılığın İttihat ve Terakki'nin önünde bir engel oluşturduğu tarihsel bir gerçektir. Buna rağmen İttihat ve Terakki, sanayileşme için yine de çaba göstermiştir. Sanayi teşviki için iki kanun çıkarılmıştır. Kapitülasyonların devamına rağmen sınaî üretim artmıştır. Eğitim alanında devrimci bir atılım yapılmıştır. 5 Eylül 1914'te hükümet kapitülasyonların kaldırılmasını kararlaştırmıştır. Gümrük resimleri yükseltilmiştir. Kısa süreli savaş dönemi, bir Türk kapitalist sınıfı geliştirmek, Türkleri iktisadi faaliyetlere sokmak, şirketler, bankalar, kooperatifler örgütlemek demek olan "İktisadi Türkcülüğün" yeşerip serpiştiği bir dönem olmuştur (Naci, 1990: 89-90).

bir üstünlük kurmuş olması beklenirdi. Ancak birçok faktörün birleşmesiyle iktidardaki devlet sınıfı, yerli tüccar sınıfı üzerinde işlevsel bir vesayet kuramadan, otoriter bir rejim oluşturmuştur. Beş yıl boyunca yerli burjuvazinin zenginleşmesine izin verilmiştir. Büyümekte olan ticaret burjuvazisi ise 1920'lerde devlet memurlarıyla hiçbir siyasi ve kültürel çatışmaya girmemiş, minnetini dile getirmekle yetinmiş ve çekingenlikle parasal kazanç getirecek talepler ara sıra ileri sürmüştür. Ticaret burjuvazisi, savaş öncesi dönemde filizlenmeye başlayan burjuva kültürel geleneklerini de sürdürmemiştir. Bir başka deyişle, sivil toplum kurma hakkından vazgeçerek, karşılığında para kazanma ayrıcalığını almıştır. Burjuvazinin taleplerini öne sürmesine izin verecek siyasi koşullar var olduğunda bile, tüccarlar iktidarı karşısına almamayı tercih etmişlerdir (Keyder, 2003: 116-117).

Müslüman tüccarlar, Hıristiyanlar karşısındaki ikincil konumlarına rağmen, İttihat ve Terakki döneminde gördükleri himaye sayesinde önemli bir ivme kazanmışlardır. Öyle ki, İttihatçıların bir Müslüman burjuvazi oluşturma çabaları, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ve kapitülasyonların kaldırılması sonucu belli bir başarıya ulaşmıştır⁶. Maddi birikim açısından Ermeni tehciri, Rumların ülkeden ayrılması ve nüfus mübadelesi çifte önem taşıyordu. Bu sayede ortaya çıkan olanaklarla beraber oluşma sürecindeki Müslüman burjuvazi, 1914-23 dönemindeki birikimi kullanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha fazla kâr elde etme ve genişleme fırsatını bulmuştur (Keyder, 2003: 131-132)⁷. Aslında 1914-24 arasında Rum ve Ermeniler'in ülkeden ayrılmasıyla Osmanlı burjuvazisi iktisadi, siyasi ve ideolojik kazançlarını da kaybetmiştir (Keyder, 2003: 11). Müslüman burjuvazinin zayıflığı ise, bürokrasinin kendi iktidarını korumasını ve devlet merkezli bir sosyo-ekonomik dönüşümü kontrol etmeye ve yönlendirmeye girişmesini mümkün kılmıştır. Bu nedendir ki, devlet desteğiyle yerli sermayedar yetiştirme girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi gelmektedir (Boratav, 1997: 280)⁸.

1930'larda toplumsal doku üzerindeki yıkıcı etkileri ortaya çıkan liberal ekonominin krize girmesi üzerine, milliyetçi bilinç yaratma çabaları daha da yoğunlaşmıştır. Kısmen kabul edilen model, bir üst kadronun, esas itibarıyla isteksiz kitlelere modernizmi yukarıdan dayatmasını öngörüyordu. Bu tehditkâr dayatmanın bir tepki doğurması kaçınılmazdı. Ayrıca merkez, şehir ve kasaba küçük burjuvazisini ve köylülüğü, derin tarihi kökleri olan yaşam dünyaları dışına çıkarabilecek iktisadi ve toplumsal dinamiği hiçbir zaman üretememişti. İdeolojik baskı arttıkça köylüler ve küçük burjuvazi daha da azimle geleneklerine bağlanmış, bürokrasi ise bu davranışa irtica etiketini yakıştırmıştır (Keyder, 2003: 167-168).

Her ne kadar yeni rejim, ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişte güçlük çekse de, milli kapitalist ekonomi siyasetini benimsemişti. Buna göre devlet, özel girişimi destekleyecek ve ancak özel girişimin üstlenemediği sahalara girecekti. Diğer yandan Türk-Müslüman

---

⁶ Birinci Dünya Savaşı öncesinde devlet ulusal bir pazar yaratmak için girişimlerde bulunmuş, kooperatifler aracılığıyla ticaretin azınlıkların elinden Türk-İslam unsurlara geçmesi ve böylece bir "ikame burjuvazisi" oluşturma yolunda gayret sarf edilmiştir. On yıldan kısa bir süre sonunda, 1924'de, azınlıkların etkisinin kırıldığını ve Müslüman tacir ve iş adamlarının dizginleri ele geçirdiğini görmekteyiz. Azınlık statüsünden burjuva bilincine doğru yaşanan bu tedrici dönüşüm, Müslümanlar ile azınlıklar arasındaki etkileşimin değişen özelliği sayesinde gerçekleşmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Batı ile ticaret yapmanın nesnel koşulları ile azınlıkların bu ticaret sayesinde kazandıkları ayrıcalıklar böyle bir bilincin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Göçek, 1999: 243).

⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun burjuvazisi, tıpkı Polonya burjuvazisi gibi, milli değildi, dolayısıyla güvenilemezdi. Bu yüzden, o zamana kadar memurluk ve toprağı ekip biçme işlerinin dışına çıkmamış olan Müslüman nüfus içinden yeni bir müteşebbisler sınıfı oluşturulması zorunluymuştu. Ancak böyle bir burjuvazinin gelişmesinden sonra milli devlet kurulabilirdi. Savaş döneminin hükümet politikası Müslüman iş adamlarının kar etme gücünü artırmaya yönelikti. En kolay başarı sağlanacak iktisadi faaliyet alanı ise ticaretti. Savaşın getirdiği kıtlıklar nedeniyle tanınacak en küçük ayrıcalık bile büyük karlar sağlayabilirdi. Savaş durumu ve seferberlik devam ederken, gıda maddeleri ile askeri malzemenin dağıtımını üzerindeki siyasi kontrol artmış ve savaş ekonomisi içinde siyasi ayrıcalık ticaret karları açısından daha da büyük farklara yol açmıştır (Keyder, 2003: 89).

⁸ Ne var ki, dönemin genel felsefesine uygun olarak bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş ve pek çoğunda üst düzeyde siyasi kadrolardan ve devlet katından önemli kişiler ortak ya da hissedar olmuştu. Dolayısıyla söz konusu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak kısa sürede çok yüksek kazançlar elde etmişlerdir.

girişimcilerin azınlık-gayrimüslim girişimcilerin yerlerini almaları, dışarıya karşı ekonomik özgürlük ve ekonomik kalkınma bakımından da önemli görülüyordu. Bu şekildeki genel siyasetten İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafı ve toprak ağaları, milli mücadeleye katılan subaylardan sonradan ticarete atılanlar ve bazı milletvekilleri ve yüksek bürokratlar da doğrudan yararlanmışlardır. Nitekim bunlardan sonradan ticarete atılan subaylar ve bazı yüksek bürokratlar, hisse ve tahvil senedi sahibi olmuşlar; iş adamlarına ve zirai girişimcilere kredi veren çeşitli devlet bankalarının yönetim kurullarında yer almışlar ve bu kredilerden yararlanarak, kendilerini ticaret hayatına dâhil etmişlerdir. Bu şekilde, girişimci sınıfın oluşumunda ilk aşama da başlamıştır (Heper, 1974: 117).

Bu dönemde millileştirme dalgası hızla devam etmiş, yabancılara ait olan şirketlerin millileştirilerek, yabancı devletlere verilmiş olan imtiyazların geri alınması, bir politika olarak benimsenmiştir. Böylece, yavaş yavaş yabancıların sahip olduğu ulaşım ve hizmet sektöründe bulunan şirketler de satın alınmaya başlanmıştır (Kalaycıoğlu, 1999: 150). Neticede gayrimüslim azınlıkların yerine Müslüman ve Türkiye Cumhuriyeti uyruğu tüccarın ikame edilmesi, en önemli millileştirme dalgası olarak kabul edilebilir⁹.

Devlet-burjuvazi ilişkileri üzerine alternatif bir açıklamanın ana çerçevesi, imparatorluğun çöküşüne tekabül eden ve devletin görece özerkliğinin genişlediği dönemde, devlet çarkına el koyan küçük burjuva kökenli kadroların zaman içinde burjuvalaşması ve devletin ekonomik bakımdan egemen bir sınıflar bloğu tarafından giderek fethedilmesi süreçlerine dayandırılmalıdır. Nitekim bu "fetih" aşamasının tamamlanma tarihi 1950 seçimleri değil, CHP'nin içinde uygun dönüşümlerin tamamlandığı ve işçi hareketi ile sosyalist partilerin dışlandığı çok partili rejime geçişi temsil eden 1946-47 yıllarıdır. Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesi ise, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. 1950 yılına kadar Türk toplumunu değiştirmede ve reformları yürütmeye öncülük rolünü bürokrasi üstlenmişti. Böylece iktidarda bulunan tek partiyle bürokrasi iç içe girmiş durumdaydı. Dolayısıyla iktisadi-toplumsal statüsü de yüksekti. Fakat 1950'de iki partili döneme geçildikten sonra, bürokrasi artık bu öncülük görevini tek başına yapamaz duruma gelmiş ve ortaya çıkan güçlerle en azından birlikte çalışmaya ve denge durumuna razı olmaya başlamıştır (Onaran, 1977: 53). Çok partili yaşama geçişin merkez-çevre çatışması temelinde kavranması çarpıcı bir biçimde indirgemeci/araçsal bir devlet-sınıf kavramsallaştırılmasıyla pekiştirilerek; DP'nin iktidara gelişi, burjuvazinin devletin vesayetine meydan okuması olarak değerlendirilmekteydi. Böylece piyasanın devletten özerkleşmesiyle, 1940'lardan itibaren burjuvazinin devlete karşı kendi bağımsız kimliğini kurmaya karar verme noktasına gelmesi arasında doğrudan bir ilişki kurulması dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu durum, değişim dinamiklerinin devlete dışsal olduğu yeni bir dönemin başlangıcını da ifade etmekteydi. Buna göre, devletçi-kurumsal bakış açısının vurgusunu, bir kez daha popülist liderlerinin patronaj ilişkilerini sürdürmelerine bağlı olarak, merkezin çevre üstündeki egemenliğinin devamı olarak nitelendiren Yalman (2002: 13-14), tek parti yönetiminden çok partili parlamenter sisteme

---

⁹ Savaş yılları, hemen her araştırmacı tarafından Türkiye'de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği, başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin koşulsuz geliştiği bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Örneğin Karpat (1996: 109-111), vurgun ortamının oluşmasının ve süregelmesinin CHP iktidarı altında ve büyük ölçüde onun sayesinde mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, savaş yıllarının bazı politikalarının egemen sınıfların belli kanatlarında da önemli tepkilere yol açtığını belirterek, savaş zenginlerinin dışa dönük, İstanbullu ve Gayri-müslim kanadını Varlık Vergisinin; büyük çiftçi kanadını ise Toprak Mahsulleri Vergisinin, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun derinden tedirgin ettiğini de kaydetmektedir. Özellikle de 12 Kasım 1942 tarihli yasanın amaçları; enflasyonla mücadele için tedavülde para çekmek, savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan vergi almak, devlet gelirlerini artırmak şeklinde sıralanabilir (Tokgöz, 1992: 11). Ancak, içten ve dıştan gelen yoğun baskılar karşısında hükümet, 1943 yılında Varlık Vergisi'nin uygulanmasına son vermek zorunda kalmıştır. Yine de Varlık Vergisi uygulaması, ülkede çeşitli siyaset ve yönetim kadrolarıyla, sermaye çevreleri arasındaki sıkı ilişkilerin bir örneğini sergilemesi açısından ilginçtir. Nitekim bu dönem vergiyle ilgili kayırma taleplerini, vergi uygulamasını kendi çıkarları yönüne ve belli mükelleflerin aleyhine yönlendirmek isteyen fırsatçıların çabalarını; dolayısıyla da sermaye çevreleri ile yönetici kadrolar arasında ne derece karmaşık ilişkilerin mevcut olduğunu gösteren çarpıcı bir örnek olarak görülebilir.

geçişin, devletçi-kurumsalci bakışın iddia ettiği gibi bir kopuşu değil, devlet/toplum ilişkileri bağlamında bir devamlılığı simgelediğini belirtmektedir.

Türkiye burjuvazisinin demokratik çerçeveye uyum sürecinde sıkıntılar yaşamaması, ilk bakışta 1960'lara ilişkin yapılan ekonomik temelli değerlendirmeler göz önüne alındığında şaşırtıcı bulunabilir. Zira ithal ikameci sanayileşme stratejisinin kapitalist gelişmenin belirleyici özelliği olduğu 1960'lı yıllarda, iç pazarın genişlemesinden faydalanan tüm sosyo-ekonomik grupların lehine sonuçlar doğurması, benzer birçok azgelişmiş ülkede de olduğu gibi gözlenebilir bir olguydu. Bu nedenle "popülist" bölüşüm politikaları temelinde bütünleştirilecek bir pazarın oluşumunun, 'bütüncül bir siyasi öznenin' oluşumunda da işlevsel olması beklenebilirdi. Ayrıca, bu aynı zamanda Türkiye burjuvazisinin kısa dönemli çıkarlarından taviz verme gereksinimi duymadan, hegemonyasını oluşturabilmesi anlamına da gelmekteydi (Yalman, 2002: 14-15). Ne var ki 1960'lı yıllar, böyle bir hegemonyanın kurulmasına değil; sınıf mücadelelerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak 1970'lerin sonlarıyla daha da netleşecek bir hegemonya bunalımının tohumlarının atılmasına tanıklık etmiştir. 1960'larda burjuvazinin toplumdaki konumunu değerlendirecek olursak, burjuvazinin bu dönemde Batı türü hayat tarzını ve burjuva dünya görüşünü geliştirmeye çalıştığını fakat henüz geleneksel dayanışmacılık ve buna uyan toplumsal davranış kalıplarının yerine rekabetçi bireyciliği geçirecek kapasitede olmadığını söyleyebiliriz (Eralp, 1990: 222-224). Dolayısıyla burjuvazinin hegemonya projesi, bütün sınıf temelli sorunları ve hareketleri reddetmekteydi.

Yine aynı şekilde 1960'lar hızlı sanayileşmenin, toplumsal dönüşümün ve burjuvazi içerisindeki farklılaşmanın bir araya toplandığı bir dönem olmuştur. Büyük çapta kentleşme, kitleleri özgür kılmada kısa sürede başarılı olmuş, siyasal çatışmaların koşullarını hazırlamıştı. 1960'lar, işçiler için geniş örgütlenme hakları ve neredeyse tam bir düşünce özgürlüğüyle Türkiye'de alışılmamış bir özgürlük atmosferi de sağlamıştı. Öyle ki 1971 muhtırası radyoda okununca sol hareketlerin çoğu, birbirini kutlayıp orduya önerilecek reform programları hazırlamaya girişmişti. Küçük burjuva radikalleri, demokrasinin kesintiye uğratılmasının soğukkanlılıkla karşılandığı, hatta kullanıldığı bir ideolojik ortamın yaratılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Böylece 1971 Martının önemli sonuçlarından birisi, burjuvazinin bürokrasiyi güvenilir hizmetkârlara dönüştürmeye çalışması olmuştur (Keyder, 2006: 64-68)¹⁰.

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle, burjuvaziye ilgilendirdiği kadarıyla yeni birikim modelinin ayırt edici unsurlarını iki kategoride -kıt iktisadi kaynakların politik mekanizmalarla tahsisi ve hem toplumsal yumuşama sağlamak, hem de bir iç pazar yaratıp devam ettirmek amaçlarıyla gelirin yeniden bölüşüleceği vaadi- analiz edebiliriz. Nitekim bu yeni düzenlemenin küçük sermayenin ve küçük burjuvazinin pek işine gelmediğini, bu nedenle de küçük sermayenin geçmişte tekelci kapitalizme geçişin sancılarını yaşayan benzerlerinin gösterdiği tepkiyi verdiğini, başka bir deyişle hedeflerine politika yoluyla erişmeye çalıştıklarını ifade edebiliriz (Keyder, 2003: 201-203). Kısacası, sanayi burjuvazisinin ideolojik hâkimiyet kuramamasına rağmen devlete hâkim olmasından kaynaklanan bu gerilim, 1960-1980 dönemindeki bütün ideolojik ve siyasi mücadelelerin temelinde yer almıştır. Burjuvazi açısından ise, kıt kaynakların idari mekanizma yoluyla tahsisi ile iç pazar yaratmak ve devam ettirmek amacıyla gelir bölüşümü, iktisadi stratejiyi oluşturan iki temel unsurdu (Ahmad, 1995: 186).

Askeri müdahalelerin de yaşandığı 1960-1980 dönemini değerlendirecek olursak; toplumdaki ekonomik dengesizliklerin yoğunluk kazandığı bir ortamın 1960-1980 dönemini oluşturduğu izlenimi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu dönem işadamları ve sanayicilerle, kamu bürokrasisinin önde gelenleri olarak ifade edilebilecek bir orta sınıfın Türkiye'de yükselmeye başladığına işaret etmektedir. Ancak, Batı'dan farklı olarak bu orta sınıf, reform veya büyük

¹⁰1971 Rejimi'nin sağladığı ortamda yüksek gümrük tarifeleri aracılığıyla kapitalist Batı sanayilerinin dış rekabetinden korunan Türk sanayi burjuvazisi, iç pazarda büyük üstünlükler sağlayabilmiş; bankalar, sigortalar ve benzeri mali sermaye kaynaklarının, geçmişte tarım ve ticaret burjuvazisini beslerken, giderek devlet desteklerinden de yararlanan yeni sanayi burjuvazisinin egemenliğine kaymaya başlamıştır (Gevgili, 1987: 674-676).

çaplı toplumsal ve ekonomik değişiklikler isteyen bir sınıf değildir. Nitekim Batı'da monarşi ve aristokrasiden politik ve sosyo-ekonomik haklar elde etmek için yoğun ve şiddetli bir mücadeleye girmek zorunda kalan burjuvazi; Türkiye'deki orta sınıfın devlet himayesinde ve desteğinde kurulmasından dolayı çok daha farklı bir politik ve toplumsal ortamla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle Türk orta sınıfı, Batı'dakinin tersine, ekonomiye karışmayan bir devlet istememektedir.

1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin ardından ordu, bu dönemdeki özel sektör politikalarını onayladıklarını belirtmiştir. Nitekim 1980'lerin başında özel sektörün sanayide önemli bir güce eriştiği ve büyük firmaların da oldukça yetkin örgütlenme yapıları kurdukları görülmektedir. Buna göre söz konusu dönemde büyük sermayenin toplumsal konumlarında da bir gelişme süreci gözlenmektedir. Bu noktada birbiriyle ilişkili iki gelişmeden söz edilebilir. İlki, büyük sermaye ile küçük ve orta ölçekli iş kesimi arasındaki ayırımın giderek açılmasıdır. Zira büyük sermayedarların giderek kısa dönemli çıkarlarını etkileyen gelişmelerden çok, uzun dönemli ekonomik stratejilerin oluşturulması konusuna önem vermeye başladıkları ve kamu politikalarının belirlenmesinde etkin biçimde yer almak istedikleri dikkati çekmektedir. İkinci olarak ise, büyük sermayedarların 1960'lardan başlayarak kendilerini özel sektörün diğer kesimlerinin de içinde olduğu kuruluşlardan uzaklaştırdıkları izlenmektedir. Buna bağlı olarak büyük iş çevrelerinin talepleri, hükümete kişisel görüşmeler yoluyla aktarılmaktaydı (Buğra, 1997:191-192).

3. Türkiye'de Burjuvazinin Genel Profilinin Roman ve Sinema Üzerinden Analizi

3.1. Romanlardaki Temsili

Çalışmanın bu kısmında, askeri müdahaleleri konu alan romanlar üzerinden kendilerini ve kimliklerini sorgulayan küçük burjuvanın, hem kimlik arayışları hem de toplumsal ve siyasal konular karşısındaki tutumları ele alınmıştır¹¹. Bu küçük burjuvanın en dikkat çekici özellikleri, darbe dönemlerinde çeşitli düşünce akımlarının etkisinde kalmaları, ancak ortamın neden olduğu "olumsuz" koşullar nedeniyle hayata karşı kendilerini nereye konumlandıracakları konusunda çeşitli tereddütler yaşamalarıdır¹². Bunun yanı sıra bu küçük burjuvanın bir kısmı, ait olduğu sınıfsal konum itibarıyla kendilerini ait olmak istedikleri yere de kabullendirememiştir. Diğer taraftan bazı küçük burjuvalar ise zaman içinde savundukları değerlerin "anlamsızlığını" ya da "yenilgisi"ni görmüşler ve bu anlamda kişisel bir "çöküş" yaşamışlardır. Onların yaşadığı bireysel "çöküş", savundukları değerlerin ve ideolojilerin yıkımını da sembolize etmektedir. Kimileri ise kendilerini sorgularken, geçmişte yapmış oldukları hatalardan arınarak, sistemde var olan "yanlışlarla" mücadele eden birer aydın haline gelmişlerdir.

3.1.1. Sosyalist Kökenli Küçük Burjuvalar

Bu kategoride ele alınan küçük burjuvanın ortak özellikleri geçmişlerinde sosyalist düşünceleri savunurken, ilerleyen zaman içinde birer küçük burjuva haline gelmeleridir. Söz konusu küçük burjuvanın temel özellikleri ise geçirdikleri değişimden kimi zaman "utanç" duymaları ve bu durumun onlarda çeşitli kararsızlıklara neden olmasıdır. Bu kapsamda hem onların geçirdiği değişim ve yaşadıkları tereddütler hem de ülke sorunlarına ilişkin nasıl bir tutum içinde oldukları ele alınacaktır. Söz konusu küçük burjuvanın karakteristik özellikleri

¹¹ Küçük burjuva denince, genellikle ya aydınlar ya da bürokratlar akla gelmektedir. Bu, Türkiye'nin tarihsel gelişiminin ve bugün içinde bulunduğu koşulların doğurduğu bir sonuçtur. Ekonomik bakımdan küçük burjuvaziyi esnaf, zanaatkar ve tarım alanındaki küçük üreticiler oluşturur. Küçük burjuva, küçük de olsa bir mal sahibidir. Ücret için çalışmaz. Ama yüzde yüz bir sömürücü de sayılamaz. Kendi üretim aletleri vardır, mal sahibidir, ama kendi emeğinin ürünüyle yaşar ve bir işçi kiralasa bile, o da işçi kadar hatta o işçiden de çok çalışır (Naci, 1990: 358).

¹² Küçük burjuva radikalizmi ve nadiren de olsa sosyalizm, burjuvazinin ideolojik ve siyasal hegemonyasını zaman zaman ciddi olarak tehdit edebilecektir. Diğer taraftan askeri darbeler, "ülkeyi komünizm ve anarşiden kurtarmak ve özel teşebbüs ve yabancı sermaye için yeniden çekici hale getirmek" amacıyla da yapılırsa, her darbe sermaye için devlet mekanizmasını denetlemeyi sağlayan kanalların yeniden oluşturulması zorunluluğunu getirmektedir. Hatta bazen devletin "yeniden fethi"nin gerekli olduğu kriz dönemleri bile gündeme gelebilmektedir. Örneğin 1978-79 ve belki 1960 yılları, bu tür iktidar bunalımını temsil eden yıllar olarak da yorumlanabilir.

“Bir Gün Tek Başına” romanındaki Kenan, “Bir Düşün Gecesi”deki Tuncer ve “Bıçağın Ucu”ndaki Suat karakterlerinde sembolize edilen karakterler aracılığıyla belirlenmeye çalışılmıştır.

“Küçük Burjuva”nın Çelişkili Dünyası

“Bir Gün Tek Başına”da “küçük burjuva”yı temsil eden karakter, üniversite öğrencisiyken sol hareket içinde yer almış muhalif bir kimliktir. Ancak onun bu kimliği, zaman içinde değişim göstermiştir. Şöyle ki, öğrencilik yıllarında Kenan gözaltına alınmış ve bu olay onun hayatında bir nevi dönüm noktası olmuştur. Zira bu olaydan sonra onun “muhalif”liği şekil değiştirmeye başlamış ve “küçük burjuva”ya dönüşmüştür. Buna göre eserde, yaşam biçiminden rahatsız olan bir karakter olarak inşa edilen “küçük burjuva” insanı, devamlı olarak kendisiyle bir iç hesaplaşma içindedir ve geçirdiği değişimden de kimi zaman rahatsızlık duymaktadır. Ancak onun kendisinden duyduğu “rahatsızlık”, hayat tarzına çok fazla yansımamakta, sadece düşünce boyutunda kalmaktadır. Nitekim romanda, söz konusu karakter inançlarından korkuları nedeniyle vazgeçen bir kişi olarak işaretlenmekte, çelişkili düşüncelerinden dolayı tutarsız bir kişilik tipi olarak resmedilmekte, davranışları ve yaşam biçimi sıklıkla eleştirilerek olumsuz yönleri vurgulanmaktadır. Eserde, onun çelişkilerinin nedeni olarak ise siyasal sistem ve kişisel özellikleri gösterilmektedir.

Çalışmada incelenen eserlerde sosyalist hareket içinde aktif olarak yer alan, ancak daha sonra küçük burjuva olan bir diğer karakter, “Bir Düşün Gecesi”nin kahramanlarından Tuncer’dir. Nitekim öğrencilik yıllarında devrimci hareketin içinde etkin olarak yer alan söz konusu karakter, üniversitedeki sevgilisi Yıldız’la evlenerek, karısının zengin ve nüfuzlu babasının sunduğu imkânlardan yararlanarak sınıf değiştirmiştir. Ancak Tuncer’in yaşadığı bu değişimden utanç duyduğu ve kimi zaman bazı gel-gitler yaşadığı görülmektedir. Örneğin söz konusu karakterin, sınıf değiştirmekten duyduğu mahcupluk ve sıkıntıyı üniversitedeki hocası, Ömer’le karşılaşmasının ardından “... Öyle şeyler yaşandı, beni o denli ayrı çizgiler içinde gördünüz ki, şu anda ilk aklınızdan geçen olsa olsa, yoksulluğumdan, eylemciliğimden ve sıkıştığım yerden kendimi Remzi beye damat olarak kurtardığım. Kaçamak bakıyorum yüzünüze...” sözleriyle ifade ettiği görülmektedir (Ağaoğlu, 1980: 165). Tuncer’in geçirdiği değişimi aşk ve sevdada adına yaptığını vurgulayarak, hem utancını hem de dönüşümünü meşrulaştırmaya çalışan ifadesi ise şu şekildedir:

“Devrimci arkadaşlarımdan biri, o günlerde bir kıza benim gibi delice sevdalansa, her yere o peşinden taşısa ve her yere o kızın peşinden gitseydi, inan sayın hocam, o arkadaşın pestilini çıkarırdım. Elini yüzünü morartmadan, dişlerini dökmeyen koyvermezdim onu. O da, bütün bunların ardından başını dimdik tutarak: “Seviyorum, İşte bu kadar!” dese bunu satılmışlıktan öte bir şey sayardım. Arkadaşlarım bana da öyle bakmaya kalktılar...” (Ağaoğlu, 1980: 170).

Çalışmada incelenen eserlerde önceleri sosyalist olan ancak daha sonra küçük burjuvaya dönüşen bir diğer karakter, “Bıçağın Ucu” adlı eserdeki Suat’tır. Bununla birlikte Suat’ın, Tuncer ve Kenan’dan farklı olarak, siyasal kimliğinden ziyade cinsel tercihlerindeki “aykırı” eğilimi nedeniyle dikkat çektiğini söyleyebilmek mümkündür. Nitekim lezbiyen bir annenin kızı olan Suat, önceleri ona büyük tepki göstermekle birlikte, aynı cinsel eğilimin kendisinde de olduğunu fark etmesiyle, hem annesine karşı olan tutumu değişmiş hem de kendi cinselliğini keşfetmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra gençlik yıllarında muhalif bir solcu aydın olan Suat, zamanla hayatı sorgulamayı bırakmıştır. Nitekim artık ne solculara yapılan baskılar, ne de eylemin varlığı, onu ilgilendirmemektedir. Hatta gazete okumayı bırakmış, ajans dinlemez olmuştur (İlhan, 1973: 334). Buna göre Suat’ın önce bir fikrin ölçütlerine uymak için kişisel eğilimlerini, sonra kişisel eğilimlerine uygun fikirlerini yadsıyan bir kişi olarak tanımlandığı görülmektedir (İlhan, 1973: 353).

Tüm bunlardan hareketle, her üç eserde de bu tip küçük burjuvaya olumsuz bir tutum geliştirildiği görülmektedir. Nitekim söz konusu küçük burjuva, kimi zaman korkuları, kimi zaman oportünist, kimi zaman da umursamaz davranışları ve yaklaşımları nedeniyle eleştirilmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta, eserlerde bu küçük burjuvanın geçirdikleri değişimin sebebi olarak kişisel özelliklerinin önemli bir etkisi

olduğuna işaret edilmekle birlikte, yaşadıkları dönemin toplumsal ve siyasal koşullarının bu küçük burjuvayı kararsızlıklara ve tereddütlere sevk ettiğinin de ima edilmesidir.

Romanlarda bu özellikleriyle temsil edilen küçük burjuvanın, ülke sorunları konusundaki yaklaşımlarını irdelemek, onların kimliğinde sembolize edilen küçük burjuvanın, daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu nedenle aşağıda bu konu ele alınmaktadır. Ancak bu değerlendirmenin neredeyse tamamı Kenan karakteri üzerinden yapılmıştır. Zira Tuncer ve Suat temsil edildikleri eserlerde, daha çok iç çatışmaları nedeniyle ele alındıklarından, onların ülke sorunlarına ilişkin nasıl bir tutum geliştirdiklerine çok fazla rastlanamamıştır.

“Küçük Burjuva”nın Ülke Sorunları Hakkındaki Tutumu

Daha önce de belirtildiği gibi, *“Bir Gün Tek Başlı”*’nın anlatı zamanı Demokrat Parti iktidarının son yıllarıdır¹³. Ülkede siyasal ve toplumsal rahatsızlıklar söz konusudur. Nitekim bir taraftan muhalefet partisi ve bir grup aydın iktidara eleştirilerini yöneltirken, bir taraftan da öğrenci olayları patlak vermiştir. Ancak romanda çoğunlukla iç dünyasındaki tutarsız ve çelişkili düşünceleriyle ön plana çıkartılan *“küçük burjuva”* tiplemesinin ülke meselelerine ilişkin çok net bir tavrının da bulunmadığı gözlenmiştir. Nitekim eserde, söz konusu karakterin ülke sorunlarıyla ancak özel hayatını etkilediği sürece ilgilendiğine dikkat çekilmektedir. Zira *“küçük burjuva”*’nın sevgilisi siyasal düzene *“muhafif”*, hem işçi hem de öğrenci hareketlerinin içinde aktif rol oynayan bir karakter olarak resmedilmektedir. Dolayısıyla ülkede yaşanan gelişmeler, ancak bu çerçevede *“küçük burjuva”*’nın hayatını ilgilendirmektedir.

Bu bağlamda romanda, küçük burjuvayı temsil eden karakterin, yaşadığı dönemin olaylarına ilişkin tepkilerine bir örnek şu şekildedir:

“... Artık ne idüğü belli olmuş 59 yılı ağır ağır son günlerini yaşıyordu. Kenan bütün bu çalkantılar ortasında geleceklere umutlu mu olmak, yoksa iyice umutsuzluğa mı düşmek gerektiğinde kesin bir yargıya varmadan, daha çok kendi sorunlarıyla kapalı bir yaşam içinde bekliyordu sadece. Neyi bekliyordu? Günsel’i. Günsel’in getireceklerini...”. (Türkali, 1988: 135).

Burada Demokrat Parti iktidarının son yıllarında yaşanan gergin ortama göndermede bulunularak, ülkenin içinde bulunduğu duruma dikkat çekilmektedir. Ancak eserde, küçük burjuva insanı ülkede yaşanan olayların farkında olmasına rağmen özel hayatını daha çok önemseyen, yaşadığı ilişkinin hayatını yönlendirmesini bekleyen *“edilgen”*, *“pasif”* ve *“duyarsız”* bir karakter olarak tasarlanmıştır. Burada dikkati çeken bir diğer unsur ise, küçük burjuvayı içinde bulunduğu durumdan ve sahip olduğu olumsuz özelliklerden kurtaracak olan kişinin ya da sınıfın işçi sınıfı olmasıdır. Nitekim eserde, küçük burjuvanın hayatının yönünü belirlemede etken olan ve getirecekleri beklenen Günsel karakteri, işçi bir aileden gelen devrimci, sosyalist bir öğrenci olarak resmedilmektedir.

Eserde, siyasal konulara duyarsız bir kişi olarak inşa edilen küçük burjuvanın ülke sorunlarına ilişkin duyarsız tutumuna bir diğer örnek, Kenan’ın Günselle beraber oldukları süre içinde, onun politik konulardan konuşmasından çok hoşlanmamasına, hatta Günsel’in bu konulardan bahsederek, kendisine eziyet etmek istediğini düşünmesine yapılan vurguyla

---

¹³ Demokrat Parti’nin 1950’de iktidara gelmesi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. Çünkü ilk kez bu tarihte halk seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır. Ayrıca devleti "baba" olarak gören zihniyet, merkezden kontrol, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuk reddedilirken; pazarın (ve kapitalizmin) önündeki engeller kaldırılıp istenmişti. Öyle ki, pazarın ilk elde sağlayacağı elle tutulur yararların olduğu düşünülüyordu ve ne olursa olsun bilinmeyen bir gelecek, son yıllarda yaşananlara tercih ediliyordu. Bu popülist hareketlilik içinde en bilinçli taraf, burjuvaziydi (Keyder, 2003: 172-173). Çünkü burjuvazi bu yeni dönemde, bürokrasinin devletçi sistemi yukarıdan aşağıya doğru yaymaya yönelik hantal teşebbüslerinin biteceğini, onun yerine kendi siyasi ve ideolojik hâkimiyetinin geçeceğini biliyordu. Ayrıca, burjuvazinin nispeten kolay bir mücadeleye girdiği de unutulmamalıdır; çünkü dava dünya ölçeğinde savaşılmış ve (Türkiye’yi ilgilendirdiği kadarıyla) serbest teşebbüs ve pazar yanlıları tarafından kazanılmıştı. Yine de burjuvazinin kazandığı mücadele, bürokrasinin vesayeti altındaki bir kapitalizmden, pazar mekanizmasına çok daha sağlam biçimde dayanan bir kapitalizme geçildiğinin de habercisiydi

ortaya çıkmaktadır. Zira o, ülke ve dünyada yaşanan birçok gelişmeye kayıtsız kalmakta, örneğin CHP'nin DP hakkında vermiş olduğu gensorularla ilgilenmemekteydi (Türkali, 1988: 170). Nitekim söz konusu karakter, ülke ve dünya sorunlarına kayıtsız kalmakta ve bunlara kafa yormamaktadır. Böylece romanda tasarlanan haliyle, kimi zaman siyasal düzeni eleştiren küçük burjuva insanların, ülke ve dünya sorunlarından ziyade, bireysel yaşamlarını ön planda tutan bir zihniyete sahip olduğu iddiaları bir kez daha vurgulanmakta ve söz konusu zihniyetleri bir kez daha eleştirilmektedir.

Romanda küçük burjuva tiplemesinin olaylar karşısındaki "korkak" tavrı, 1960 yılı Nisan'ında meydana gelen öğrenci olaylarının işlenmesiyle de ortaya konulmaktadır. Hatırlanacağı üzere, 1960 yılının Nisan ayında bir grup öğrenci DP iktidarını protesto etmek amacıyla gösteri yapmışlardı. Polis ve ordu olayları birlikte bastırmışlardı. Bu olayların sonucunda hükümet sıkıyönetim ilan etmişti. Söz konusu karakterin bu olaylar karşısındaki tavrı ise şu şekildedir:

"Kavgaya kıyasıyla gidiyordu alana girişte. Atlasam, karışsam mı aralarına? Yöresine bakındı, yine seyirciydi herkes. Bizim kavgamız değil demek bu. Peki kimin kavgası? Günsel'i aranmaya başladı.... Birkaç kişi de kaçarak döndüler sokağı. Kenan yine tutamamıştı kendini, kaçanlarla birlikte, hem onları da geride bırakarak sokağın alt başına doğru koşmaya başlamıştı yeniden. ... Ter içindeydi. Şimdi yeniden ter döküyordu utançla. Kızgın, yaralı, keline küskündü ta yürekten...." (Türkali, 1988: 437-438).

Eserde, çok nadir de olsa küçük burjuva tiplemesinin ülke meselelerine ilişkin duyarlı olduğuna ilişkin göndermeler de yapılmaktadır (Türkali, 1988: 102-107). Örneğin Kenan'ın bu yaklaşımı meyhanede tanıştığı bir grup Halk ve Demokrat Partili olan ve bu konuda tartışan işçilerle yaptığı bir konuşma sırasında dikkati çekmektedir. Onun bu gruba yaptıkları kavgayla ilgili öğütleri şu şekildedir:

"Çocuklar, bana kalırsa bir oyuna getiriyorlar sizi. Yine başlamayın horoz dövüşüne. Bırakın şu Halkçı, Demokratçı kavgasını. Ortak çıkarlarınızı düşünün. Halkçı ol, Demokrat ol, sonunda işçisiniz. Bütün yük sizin sırtınızda. Demokratsın ya da Halksın diye kimse size bir somun ekmek vermez. Çoluğunuzu çocuğunuzu da düşünmez. El ele verin, kardeş bilin birbirinizi. Halkçısına da soydurmayın kendinizi, demokratına..." (Türkali, 1988: 258).

Görüldüğü gibi burada söz konusu karakter, sınıf bilincinin önemine vurgu yapmakta, işçilere olayları partiler bazında değil, kendi çıkarları yönünde değerlendirmeleri gerektiğine ve ne Halk Partisi'nin ne de Demokrat Parti'nin bu grupları önemsemediğine dikkati çekmektedir.

Bilindiği gibi DP iktidarının son döneminde (Nisan 1960) Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun kurulması basına, siyasal partilere ve yayın evlerine baskı uyguladığı gerekçesiyle kimi çevreler tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Kenan'ın da Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını ve bu çerçevede DP'nin hem CHP'ye hem de basına karşı tutumunu eleştirdiği görülmektedir (Türkali, 1988: 397).

Buraya kadar bahsedilenlerden hareketle, eserde küçük burjuva'yı temsil eden Kenan karakteri aracılığıyla, küçük burjuvanın çoğunlukla olumsuz özelliklerle inşa edildiği dikkati çekmektedir. Bu sınıfın romanda öne çıkartılan özellikleri arasında "değişken", "tutarsız", "korkak", "pasif", "edilgen", "güçsüz", "güvensiz", "zayıf", toplumsal olaylara çoğunlukla "duyarsız" ve özel hayatındaki mutluluğu ülke sorunlarından önde tutan ve buna daha çok önem vermesi yer almaktadır.

3.1.2. Burjuva/Küçük Burjuva Kökenli Sosyalistler

Çalışma kapsamında incelenen eserlerde, burjuva/küçük burjuva olmasına rağmen, bu sınıfın yaşam tarzını ve ideolojisini eleştiren ve bu nedenle sosyalist hareketin içinde olma eğilimi ve çabası gösteren karakterler de dikkati çekmiştir. Söz konusu küçük burjuvanın 12

Mart ve 12 Eylül dönemlerini konu alan romanlardan; *"Bir Düşün Gecesi"*ndeki Ayşen, *"Yarın Yarın"*daki Seyda ve *"Sıcak Külleri Kaldı"*daki Cem karakterlerinde imgelendiği görülmektedir¹⁴.

Buna göre burjuva bir aileye mensup olan Ayşen, sınıf değiştirmeye çalışmış, üniversitede devrimci gruplarla arkadaşlık etmiş, ancak ait olduğu sınıf dolayısıyla, onlar tarafından kabul görmemiş ve sürekli dışlanmış. Bu dışlanmışlığın acısını her zaman hisseden Ayşen, onların arasında yer bulamayacağını anlayınca, bir Tümgeneralin oğlu olan Amerika'da eğitim görmüş Ercan ile evlenmeye karar vermiştir. Burada önemli olan nokta, 12 Mart döneminin insanlarda neden olduğu kuşku ve güvensizlik duygusunun, devrimci sol grubu da kendi içinde en önemli yok edici unsur olarak temsil edilmesidir. Nitekim Ayşen, kapitalist sisteme hizmet eden bir babanın kızı olduğu için samimiyetini bir türlü kanıtlayamamıştır. Zira karşısında kuşku ve güvensizlik duygusuna esir olmuş insanlar bulunmaktadır (Sümeýra, 2002: 704).

Diğer taraftan Ayşen'in, tıpkı bir önceki bölümde incelenen küçük burjuva gibi, burjuva yaşam tarzından utandığı ve farklı bir hayat tarzının özlemini duyduğu gözlenmiştir. Örneğin ailesinden ve ailesinin sahip olduğu servetten utanç duyan Ayşen, düşün gecesinde bir işçinin ya da memurun kızı olmayı, evinde kristal avizelerin, buzdolabının, çamaşır makinesinin olmamasını düşünmektedir (Ağaoğlu, 1980: 259, 278). Bu bağlamda yine ailesi üzerinden burjuvaziyi, bilime ve sanat önem vermemekle ve tüm bunları bir kazanç kaynağı ve meta olarak görmeleri noktasında eleştirmektedir (Ağaoğlu, 1980: 282). Yine aynı şekilde annesinin *"saç boyası, makyaj, tırnak cilası koktuğunu, son zamanlarda en çok üniforma koktuğunu ama hiç anne gibi kokmadığı"*nı (Ağaoğlu, 1980: 282) belirten Ayşen'in, hem burjuva kadınlarının *"suniliğine"* hem de askeri çevrelerle ilişkiye giren burjuva sınıfına eleştirel bir tavır sergilediğini söyleyebilmek mümkündür.

Tıpkı Ayşen gibi, sınıf değiştirme kaygısını güden bir diğer küçük burjuva tipi *"Yarın Yarın"* romanının başkışilerinden Seyda'dır. Bu bağlamda Seyda'nın yaşam öyküsüne kısaca bakmakta fayda vardır. İdealist bir öğretmen anne - babanın tek çocuğu olan Seyda'nın ailesi, *"köklü, soylu ailelerden olmanın getirdiği ayrıcalığı, Mustafa Kemal'in yeni kurduğu Türkiye'ye yararlı kılmak amacıyla, pek iyi tanımlayamadıkları bir ülkücükle"* (Kür, 1987: 98) Anadolu'ya gitmişler ve bir süre sonra çocuklarına daha iyi bir eğitim olanağı sağlamak için İstanbul'a gelmişlerdir. Bu aileye, ekonomik sıkıntılar yaşamalarına rağmen bireylerin eğitimi ve dünyaya bakış açıları nedeniyle küçük burjuva ailesi diyebilmek mümkündür. Oldukça akıllı ve zeki olan Seyda, ailesinin de verdiği eğitimin katkısıyla başarılı bir öğrenci olmuştur. Bununla birlikte Seyda, üniversitede bir matematik sınavında başarısız olunca Amerika'ya gitmek ve atom fiziği okumak gibi ideallerini bir kenara bırakır ve zengin, elit bir aileye mensup iş adamı Oktay ile evlenir. Ancak Seyda'nın Oktay'la evlenmesinin temel sebeplerinden biri *"yarım yaşanmış"* cinselliği tamamlama dürtüsüdür. Nitekim kocasıyla *"cinsel özgürlüğü"*nü tam olarak yaşamadığı için evlenmiş, ancak evlendikten sonra bu özgürlüğü yaşamak onu mutlu etmemiştir (Kür, 1987: 100 - 118). Böylece eserde, Seyda'nın yaşadıkları dolayısıyla toplumun ya da kişinin cinsel anlamda bireye koyduğu yasaklar ve sınırlamalar eleştirilmekte, sadece bu özgürlüğü yaşamak adına yapılan evliliklerin bireyleri mutsuzluğa sürüklediği de ima edilmektedir.

Evliliğinde mutluluğu bulamayan Seyda, bu mutluluğu kocasının zenginliğinde aramıştır. Böylece evlendikten sonra geleceğe ait hedeflerini geride bırakan Seyda, zengin kocasının sunduğu *"nimetlerden"* her şekilde yararlanan burjuva kadınının simgesi olarak romandaki yerini almıştır (Kür, 1987: 34). Ancak zenginlik ve bolluk içinde yaşamının da onu

---

¹⁴ 12 Mart öncesindeki küçük burjuva hareketlerinin bir bölümü, daha çok ülkücü tavırları, kişisel ve zümresel çıkar hesaplarından uzak bir tutumu yansıtmıştır. Genellikle öğrenci hareketleri ve öğretmen çevrelerindeki eğilimler bu çerçevede toplanabilir. Buna karşılık küçük burjuvazinin bazı girişimleri, doğrudan doğruya milli gelirden daha büyük bir pay alma özlemine ve sosyal statükodaki önceliğin korunup geliştirilmesi amacına dönük gözüküyor (...) 1965'i izleyen dönem, toplumsal yapıdaki gücü azalmakta olan küçük burjuvazinin bu oluşuma karşı tepkisini yansıtır bir bakıma (...)12 Mart öncesinde küçük burjuvazinin bir cephesi radikal faaliyettedir (...) Radikal cephenin 12 Mart'a ilişkin işlevi, bu hareketin hazırlanıp sahnelenmesini istemeyerek kolaylaştırmak olmuştur (akt.Naci, 1990: 360-361).

mutlu etmediği ve çelişkili duygulara sürüklediği görülmektedir (Kür, 1987: 89). Bu anlamda Seyda'nın hayatındaki dönüm noktalarından bir diğeri, sosyalist bir genç ve devrimci hareketin içinde aktif olarak yer alan Selim'le duygusal bir ilişki yaşaması olmuştur. Nitekim bundan sonra Seyda, burjuva hayatını daha net bir şekilde sorgulamaya başlamış ve sosyalist harekete çeşitli şekillerde destek vermeye başlamıştır. Bu bağlamda söz konusu karakterin burjuvaziye muhtelif şekillerde eleştirdiği görülmektedir. Örneğin evlenmeden önce çok kitap okuyan Seyda, evlendikten sonra neden bu alışkanlığını bıraktığını ve neden zengin insanların kitap okumadıklarını sorgulamaktadır. Seyda'nın bu sorulara verdiği yanıt şu şekildedir:

"... Bir vakitler para demek, istediği kitaba istediği kitabı isteği zaman satın alabilmek, manzaralı ama çok geniş, ama yokuşsuz bir evde oturabilmek demektir onun için. Sonra öğrenmişti: Kişi varsıl olmakla zevkli, kitaba ve manzaraya meraklı olamıyordu ki. Tüm ayrı şeylerdi bunlar; ölçüler bambaşkaydı. Belli nedenlerden dolayı para sahibi olmak isteyen kişi bile para sahibi olduktan sonra o istediklerini unutmuyordu – ya da istediklerinin eski anlamı kalmayıveriyordu. Öteden beri okumayı her şeyden çok seven Seyda artık okuyamıyorsa eğer, onu engelleyen ne Oktay, ne Oktay'ın parası, ne de kitap yokluğuysa aslında; Oktay'ın parasıyla birlikte getirdiği yaşam biçimi ve bu yaşam biçiminin akıl almaz körletme yeteneği idi" (Kür, 1987: 170).

Görüldüğü gibi burada, burjuva yaşam biçiminin bireyleri hayatı sorgulamaktan ve okumaktan uzaklaştırarak, "insanı insan yapan" birçok değerini yitirilmesine neden olduğunun altı çizilmektedir. Yine aynı şekilde bulunduğu çevreyi "kadına sadece çocuk doğurma işlevini yüklemesi", "çocukların yabancı mürebbiyeler tarafından yetiştirilmesi gerekliliği", "kadınların sadece giyim-kuşam üzerine konuşması" ve "kolejde okuyup-okumama durumuna göre entelektüel bir ayırım yapılması" gibi konular bağlamında eleştirerek, tüm bunların insanları "köreltmişine" işaret ettiği görülmüştür (Kür, 1987: 282-284).

Bu kategoride ele alınan bir diğer burjuva karakter, "Sıcak Külleri Kaldı" eserindeki Cem'dir. Ancak diğer iki karakterden farklı olarak söz konusu karakter, zihinsel dünyasında bir sosyalist, "gerçek" dünyada ise bir burjuvadır. Zengin bir aile çevresinden gelen Cem, gençlik yıllarında "solcu" ve "muhalif" guruplar içerisinde yer almış, ancak geçen zaman içinde "servetine servet" katmış bir burjuva olarak resmedilmiştir. Söz konusu özellikleriyle Cem'in içtutarlılığını sağlayamamış bir kişi olarak temsil edildiği görülmektedir (Baydar, 2010: 297). Nitekim söz konusu karakterin bir taraftan "sosyalist" değerlerin izlerini taşıyan, ancak bunları hayatında uygulamamanın, rahatsızlığını hisseden bir kapitalist olarak imlendiği görülmektedir (Baydar, 2010: 297).

Bu çerçevede Türkiye'deki solcuların değişimine de "... Bugün Türkiye'de basın, televizyonun, reklamcılık alanının, iş dünyasının yarısı eski solcu. Dönerek köşe döndüler, ya da köşe dönmek için döndüler, ikisi de bir..." (Baydar, 2010: 297) sözleriyle dikkat çeken Cem, kendi değişimini ve iç tutarlılığından yoksunluğunu da şu şekilde tarif etmektedir:

"...Yaşlandım ve değiştim. Beni tanımamanız çok doğal. Aslında iki kez görüştük. Sizden devrim reçeteleri almaya gelmiştim. Gençtik ateşliydik, acil devrim peşindeydik; şimdi Moskova'ya ticaret yapmaya gelen bir konfeksiyon ve tekstil ihracatçısıyım; küçük de olsa bir holding sahibiyim, serveti küçümsenmeyecek bir kapitalistim... kendi iç tutarlılığım açısından değerlendirecek olursam, kendimle barışık olduğumu sanmıyorum. Yaptığım işler, kesemi doldursa da yüreğimi doldurmuyor..." (Baydar, 2010: 297).

Tıpkı bir önceki bölümde görüldüğü gibi, bu kategoride temsil edilen küçük burjuva karakterleri, iç tutarlılığını sağlayamamış, kendilerini, burjuvaziye ve kapitalizmi sorgulayan kişiler olarak sembolize edilmektedirler. Eserlerde, söz konusu küçük burjuvanın bu kararsızlıkları yaşamalarının nedeni olarak ise hem Türkiye'deki hem de dünyadaki düşünsel gelişmelerin önemli bir etkisinin olduğuna işaret edildiğini söyleyebilmek mümkündür. Buna göre söz konusu küçük burjuvanın, özellikle kendi yaşam tecrübeleri üzerinden hayatı çeşitli yönleriyle sorguladıkları görülmüştür. Böylece bir kurmacanın sonucunda ortaya çıkmış olmakla birlikte, bu tiplerin Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihinde gözlemlenen gerçeklerin bir ürünü olduğunu da ifade etmek çok yanlış olmayacaktır.

3.2. Sinemada Temsili

Çalışmanın bu bölümünde, burjuva/küçük burjuvanın 1964 ve 1974 yapımı iki filmde hangi özelliklerle sunulduğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda senaristliğini ve yönetmenliğini Metin Erksan'ın yaptığı "Suçlular Aramızda"¹⁵ (1964) filmi ile yönetmenliğini Yılmaz Güney'in üstlendiği 1974 yapımı "Arkadaş"¹⁶ filmi ele alınmıştır. Bu filmlerden "Suçlular Aramızda", iki hırsızın armatör Halis Bey'in yalısından 350 bin liralık gerdanlığı çalmalarıyla başlamakta ve Halis Bey'in düğün hediyesi olarak gelinine taktığı bu gerdanlığın sahte olmasının anlaşılmasından sonra gelişen olayları konu almaktadır. Film, zenginliği temsil eden Mümtaz'ın yaptığı kötülükleri, sahtekârlıkları, aldatmaları vs merkezine alarak, burjuva hayatının olumsuz taraflarının bir eleştirisini sunmaktadır. "Arkadaş" filmi ise Cemil ile Âzem adlı iki arkadaşın öyküsünü anlatmaktadır. Köy kökenli ve geçmişte fakir olan Cemil, şimdi zengin biri olarak sahil kasabasında karısı ve baldızıyla birlikte "mutlu" bir şekilde yaşamaktadır. Yaşadığı hayatın "yoz" bir hayat olduğu arkadaşı Âzem tarafından dile getirilmekte ve tıpkı "Suçlular Aramızda"da olduğu gibi burjuva hayatının olumsuz yönleri Âzem'in bakış açısından izleyiciye sunulmaktadır.

3.2.1. Burjuvaların Yaşam Tarzları Üzerinden Kişilik Özellikleri

Sonradan Görme ve Paragöz

Türkiye'de kentleşme olgusuyla beraber kente göçen köylüler zaman içinde kent yaşamına uyum sağlamaya çalışmışlardır. Kentleşen insanda ekonomik ve sosyal olmak üzere iki bakımdan değişim yaşanmaktadır. Ekonomik bakımdan kentleşmede kişi, geçimini tamamen kentte veya kente özgü işlerle sağlamakta; sosyal bakımdan kentleşmede ise, çeşitli konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel değer yargılarını benimsemektedir (Kartal, 1992: 21). Ancak Türkiye'de kırdan kente göçen insanların ekonomik ve sosyal bakımlardan kentleşmeleri kısa sürede gerçekleşmemiştir. Çünkü bu kişiler, hem sosyal değerler bakımından hem de ekonomik açıdan kırla tüm bağlarını kopararak birden bire kentli olamamışlardır (Kartal, 1992: 64). Nitekim kentleşme hareketinin en önemli özelliği, eski gelenekler, örf ve adetlerin artık buralarda işlemez duruma gelmiş olmasıdır.

Bu bilgilerden hareketle Türk sinemasında da köyden kente gelip çeşitli işlerde çalıştıktan sonra zengin olanların, zenginlik öykülerinin hemen hemen aynı gelişim çizgisini izlediği görülmektedir. Örneğin "Suçlular Aramızda" filminde Armatör Halis Bey, emekliliği için verdiği veda yemeğinde nasıl zengin olduğunu övünerek şu cümlelerle anlatmaktadır: "Talih bana böyle gülmedi. Babamdan bana yalnız bir tek taka kaldı. Ona da taka demeye bin şahit ister... Gece gündüz çalıştım. Yemedim, içmedim. Nefsimi her şeyden ettim mahrum. Bir yıla kalmadan etti takalar iki... Az gelişmiş ülkelere yardım programlarından istifade ettim...". Bu aşamalardan geçerek zengin olunmuştur ancak şu an içinde yer aldıkları zümrede kabul görmemektedirler. Bunun nedeni de bu zenginlerin arasına sırf paralarıyla girmiş olmaları ve aileden bir asalet taşımamalarıdır.

Eski köylü, yeni şehirli burjuva için önemli olan tek şey paradır. Çünkü paraları sayesinde diğerlerinin aralarında yer alabilmişlerdir. Bunun farkında oldukları için de kendilerini bazı yönlerden geliştirme derdine düşmemişlerdir. Halis Bey, Karadeniz şivesiyle konuşmaya devam etmekte, kendi toplantısına çağırdığı müzisyenlere "Çal bakalım muzıkacılar" diyebilmektedir. Zira zenginliği devam ettiği sürece o "Halis Bey" olarak kalacak ve yaptığı birtakım hareketler hoş karşılanacaktır. "Önemli olan servetim ve kişiliğim. Kötü günler unutulup geride kaldı bile" diyen Halis Bey söz konusu durumu gözler önüne sermektedir.

Kendileri de bir zamanlar fakirliği yaşamalarına rağmen bazı zenginlerin ortak özelliği olarak geçmişlerini unutmalarına ve para kazanma hırsıyla emirlerinde çalıştırdıkları kişilerin ücretlerini sürekli azaltmaya çalışmalarına dikkat çekilmektedir. Örneğin babası Halis Bey'in

¹⁵ Filmin başrol oyuncularları Tamer Yiğit (Halil), Belgin Doruk (Demet), Ekrem Bora (Mümtaz), Leyla Sayar (Nükhet), Atif Kaptan (Halis Bey)'dir.

¹⁶ Bu filmin başrollerini Yılmaz Güney (Âzem), Melike Demirağ (Melike), Kerim Avşar (Cemil), Azra Balkan (Necibe), Semra Özdamar (Semra) paylaşmaktadır.

yerine geçen ve genel müdür olarak ilk toplantısını yapan Mümtaz, "Özellikle kumanyalara çok para gidiyor. Personel ve levazım müdürlerinden bu kalemlerde en az yüzde yirmibeş tasarruf sağlamalarını isterim. Bana sendika ve iş kanunlarından söz açmaya kalkışmazsınız herhalde" diyerek niyetini ortaya koymaktadır.

Yine Halis Bey, gelinine sahte gerdanlık takmasının savunmasını "Bende 350 bin lirayı mcık boncuğa yatıracak göz var mı? Enayi miyim ben. Budalaca bir adet uğruna 350 bin lirayı ipe dizdirip gelinin boynuna asacağım. Oğlum avanaklık etme. Bugün bir 350 bin yılda bir 350 bin daha getirir. Gerdanlık ne kazandırır adama. Hadi git işine. Ben o kafaya hizmet etseydim, bugünkü servetimiz olmazdı" şeklinde yapar.

Köyden kente göç ederek bir şekilde zengin olmayı başaran burjuvalar, söz konusu filmlerde çoğunlukla görgüsüz olarak resmedilmektedirler. Bu kişilerin tavır ve davranışlarıyla köylü olduklarının açıkça altı çizilmekte ve görgüsüzlükleri de bir anlamda köylülük temeline dayandırılmaktadır. Örneğin "Suçlular Aramızda" filminde Armatör Halis Bey, ne kadar büyük ve önemli biri olduğunu göstermek için yalısının ve işyerinin her tarafına kendi fotoğrafını astırılmıştır. Hatta yalıya girildiğinde ilk dikkati çeken de Halis Bey'in duvarda asılı duran devasa portresi olmaktadır. Yalının diğer odalarında da daha küçük boyutlarda olmakla birlikte bu fotoğraflar asılıdır. Filmde bu fotoğraflar, bu kişinin görgüsüzlüğüne ve kendini çok büyük görmesine vurgu yapmak amacıyla özellikle yakın çekimlerle izleyiciye sunulmaktadır.

Yoz, Sahtekâr, Kendini Güçlü Gören, Kanun Tanımaz

Çalışmanın teorik kısmında da belirtildiği gibi, Franklin'in "erdemler şemasında" burjuva kimliğinin olumlu olarak betimlenen özellikleri "kanaatkârlık", "susmayı bilmek", "düzen", "karar vermek", "ölçülü olmak", "gayretli olmak", "dürüstlük", "hakseverlik", "kendine hakim olmak", "temizlik", "ahlaki denge", "namuslu olmak" ve "alçakgönüllülük" şeklinde sıralanmıştı. Ancak incelenen filmlerde, burjuvanın bu özelliklerinin aksine, olumsuz özelliklerle temsil edildiği görülmektedir. Nitekim her iki filmde de burjuvaların yaşantısı olumsuz özelliklerle seyirciye aktarılmaktadır. Örneğin burjuvayı temsil edenlerden Mümtaz katil, sahtekâr, acımasız, paragöz, kanun tanımaz vs. gibi özelliklerle, Cemil ise yoz, geçmişini unutan vs. gibi imgelerle seyirciye sunulmaktadır. Filmlerde özellikle burjuvaların aile hayatındaki ahlâki çöküntüye de dikkat çekilmektedir¹⁷. Örneğin "Suçlular Aramızda"da Mümtaz kendisine sadık karısını yıllarca aldatmıştır ve bir metres tutmuştur. "Arkadaş" filminde ise hem Cemil karısını aldatmaktadır hem de karısı onu. Bunun dışında ailelerin yer aldığı ortamlarda cinsel konular bile çok açıkça dile getirilmekte, erkekler birbirlerinin eşleri hakkında rahatlıkla konuşabilmektedirler. Bu durumdan da kimse şikayet etmemektedir. Zira bu durum medeniliğin ölçüsü olarak görülmektedir. Bu ilişkiler ağına, yoz olduğu gerekçesiyle bir tek Âzem karşı çıkar. Film, burjuvaların özel hayatlarının bozukluğunu, yozluğunu Âzem'in dilinden aktarır. Nitekim Âzem Cemil'in aile ilişkilerinin iyi olmadığını açıkça şu sözlerle dile getirir: "Arkadaşların bu işe medeni olmak diyorlar. Bana kalırsa medeni olmak değil, dejenere olmaktır bu tavrın adı. Yozlaşmaktır. Ne demek karısı güzel olan karımı öpebilir, baldızı güzel olan baldızımı öpebilir. Yakıştır mı hiç sana? Bir adam geliyor. Karını öpüyor. Sen de katıla katıla gülüyorsun. Bu ne biçim iştir. Benim aklım ermiyor. Nerden geldin sen buraya Cemil? Eskiden beşyüz metreden yanındaki kadınlara baksalar sen bozulurdun. Hatırlıyor musun?".

Yoz bir hayatın temsilcisi olarak sunulan Cemil, on yıl önce kimileri için "ağabey" iken şimdi ise sadece "Bey"dir. Cemil'in bu değişimi Âzem ile Semra'nın diyaloglarında net bir biçimde verilir. Semra, Cemil'in çürümenin, yozlaşmanın en yoğun biçimini yaşadığını, bu nedenle kurtuluşunun mümkün olmadığını ve Âzem'in boşuna çaba harcadığını söyler. Âzem

¹⁷ Gerçekten aile ilişkilerine yönelik eleştirilerin çoğu, zengin aile söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Olumsuz biçimde ele alınan burjuva ailenin üyeleri, birbirlerinden kopuk lüks bir yaşam sürerler. Kadınlar berberlerde, mağazalarda dolaşırlar, erkekler evle ilgilenmezler. Bu tür aile reisleri kumar masalarında ailenin felaketini hazırlar; kızlarını bile satacak kadar kendilerinden geçerler. Oğulları serseri olur, haylazlık edip kız peşinde koşarlar. Çoğu kez suç işleyerek babayı güç durumda bırakırlar. Bunun tam tersi durum ise yoksul ailelerde görülür. Bu aileler genellikle sevecen, sıcak bir ortamda yaşarlar. Üyeleri birbirlerine destek olurlar (Abisel, 1994: 73 -74).

ise bataklık olarak nitelendirdiği bu yaşam içinde arkadaşını bırakamayacağını yineler. Buna karşılık Semra: *"Bakalım onun için de bataklık mı orası. O içinde yaşadığı hayattan memnundur... Kimdir bugün Cemil? Sınıf değiştirmiş, bozulmuş, çürümüş bir adam..."* karşılığını verir. Âzem, Cemil'in özünde köylü olduğunu vurgular, ama Semra *"Şimdi değil"* der. Böylece özünde köylü olmak iyi özelliklere sahip olmayı çağırırken, burjuva olmak bozulmuşlukla, çürümüşlükle eşdeğer görülmektedir.

Filmlerde temsil edildiği şekliyle burjuvaların olumsuz özellikleri arasında, kanunsuz işlere bulaşmaları, dürüst olmamaları da sayılabilir. Nitekim *"Suçlular Aramızda"* filminde Mümtaz'ın para kazanma uğruna kanunları hiçe sayması defalarca gösterilmektedir. Örneğin Mümtaz'ın genel müdür olarak yaptığı ilk toplantıda, hukuk müşavirinin *"Kanunlarımız rekabeti önleyici her türlü anlaşmayı, tröst teşkilini yasak etmektedir. Bunun aksini yapmak suç teşkil eder"* sözlerine karşılık Mümtaz *"Bütün işlerimiz hukuka uysa, hangi akla hizmet edip de hukuk müşavirine avuç dolusu para öderiz"* der. Mümtaz böylece para kazanmak uğruna kanunları hiçe sayacağını açıkça ifade etmiş olur. Nitekim kanunlar zengin olmanın önündeki engeller olarak sunulmaktadır. Bu aile üzerinden verilen mesaj da zengin olabilmenin dürüst yollardan gerçekleşmeyeceğidir. Zaten, ailenin zenginliğini ne şekilde elde ettiği, içinde yer aldıkları zümre tarafından da konuşulmaktadır. Birisi Halis Bey için *"Takacılığının son günlerinde insan kaçakçılığı yapmış"* derken, bir diğeri *"Haram kazanılmış bütün parayı Mümtaz yiyecek"* demektedir. Yine aynı şekilde bir başkası da *"Kuş gördüğüne gider. Mümtaz'da bu ihtiras varken mevcut miras iki misline çıkar"* şeklinde konuşmaktadır.

"Suçlular Aramızda" da ironik bir şekilde burjuvanın "sahtekârlığına" hırsızlar bile şaşırır. Hırsızlar gerdanlığı satmak için gittikleri kuyumcuda, basında geniş yer bulan bu 350 bin liralık gerdanlığın sahte olduğunu öğrenirler. Hırsızlar bu duruma inanmak istemezler ve yanlarındaki gazeteyi kuyumcuya gösterirler. Hırsızlardan birisi *"Halis Bey zengin adam. Gerdanlığı da gelinine düğün hediyesi olarak vermiş. Sahte olur mu? Zengin adam. Niye yapsın bu numarayı?... Bu ne namussuzluk? İnsan gelinini kazıklar mı be? Namuna, şanına yazık"* der. İşte tam bu noktada roller değişir. Halis Bey'in sahtekârlığını yüzüne vurmak isteyen hırsızlar, telefonla Mümtaz'a ulaşırlar ve Mümtaz'la babasını "hırsız", "sahtekâr" olarak nitelendirirler. Halil kolyeyi gazetelere göndereceğini söyleyince, Mümtaz da para teklif eder. Böylece Mümtaz, babasının kendisini bile kandırdığını hırsızlarla yaptığı telefon görüşmesinden sonra öğrenir. Babasına *"Hiç utanman yokmuş senin. Sahte gerdanlık hediye etmeye utanmadın mı? Nasıl yaptın bu rezilliği. Sonunda beni bile aldatmaktan çekinmedin. Bir hırsız parçasına bile rezil olduk. Çalan adam aradı. Ağzına geleni söyledi. Aile şerefimizi ayaklar altına attı"* şeklindeki suçlamalarını yöneltir ama Halis Bey *"Ne iyi etmişim de sahte gerdanlık takmışım. Sahici taksaydım ne olmuştu şimdi. Uçmuştu Halis'in paraları. Akıllılığım sayesinde biz kârlı çıktık"* der. Bu noktadan sonra tartışma asalet üzerinden devam eder. Mümtaz bu olay duyulursa rezil olmaktan çekinmekte, Halis Bey ise *"Zengin adam rezil olmaz. İki üç gün dedikodu ederler. Ama yine de önünde yerlere kadar eğilirler. Ben rezil olmaktan değil enayi yerine konmaktan korkarım"* demektedir. Babasının bu sözlerine karşılık Mümtaz, babasını paragöz olmakla ve aile şerefini düşünmemekle suçlamaktadır. Baba oğul arasındaki tartışma asalet kelimesi üzerinden uzunca bir süre devam eder. Halis "zenginlik"e, Mümtaz ise "asalet"e vurgu yapar. Dolayısıyla bu hayat içerisinde baba oğlunu bile kandırmakta, bunda da bir tuhafılık görmemektedir.

"Arkadaş" filminde ise burjuvalar, sürekli kumar oynarlar, balo düzenlerler, dedikodu yaparlar, eşlerini aldatırlar, gençler bir mevsimlik aşk yaşarlar. Burjuvaların içinde yaşadıkları toplum hakkındaki bilgileri ise yine aynı filmde eleştirilmektedir. Zira burjuvalar, kendi bakış açılarından Türkiye'nin zengin bir ülke olduğunu, herkesin refah içinde yaşadığını, buna rağmen işçilerin zam diye "gırtlaklarına çöktüklerini" dile getirmektedirler. Nitekim içlerinden birisi, işçiler için *"Ne yaparlar bu kadar parayı aklım almıyor. Doymak nedir bilmiyorlar inanın"* şeklinde konuşarak, bu sınıfa karşı küçümseyici ve aşağılayıcı tavrını ortaya koymaktadır.

Söz konusu filmlerde burjuva sınıfını sembolize eden karakterler, paralarının verdiği gücü kullanmaktan çekinmeyen kişiler olarak da sunulmaktadır. Örneğin Mümtaz, parasının verdiği güçten dolayı bir suç işlese dahi, kimsenin hatta kanunların bile kendisine bir şey

yapamayacağını düşünmektedir. Nitekim filmde karısını öldürmeye teşebbüs eden ve iki kişiyi de öldüren Mümtaz, filmin son sahnesine kadar da yakalanmadan işlerini bir şekilde yürütmeyi başarır. Bunu da zenginliğin verdiği güç ile gerçekleştirir. Mümtaz, hırsızlardan birini öldürmüştür ama kendisinden şüphelenilmemektedir. Ölen arkadaşının zor durumda olan ailesi için para istemeye gelen Halil'e olayların kendi lehine olduğunu anlatır ve Halil'i, "Polis benim sözlerime inanır. Zira ben muteber bir adamım. Sen de adi bir hırsızısın" diyerek tehdit eder. Metresine ve metresinin sevgilisine de yine aynı sözleri yönelten Mümtaz, ne olursa olsun polisin kendini koruyacağını ve kendisine inanılacağını tekrarlamaktadır. Dolayısıyla suçlu olmasına ve bunun da bilinmesine rağmen, karşısındaki kişiler Mümtaz'ın "gücü"nden korktukları için polise gidememektedirler¹⁸.

Diğer taraftan paranın ve gücün mutluluk ile huzur getirmeyeceği Mümtaz'ın karısı Demet'in sözlerinde yansımaları bulur. Demet, Halil'in temsil ettiği fakirliği ve insanlığı ister. Halil'e "Aslında kabahat benim. Orta halli kızlar hep zengin erkek hayali kurar. Mümtaz'la zengin olduğu için evlendim. Bir gün onu severim diye düşünmüştüm. Yanılmışım. Her dilediğime sahip oldum. Ama bu yetmedi. İnsanca bir sevgiye karşılık hasır üzerinde yatmaya hazırım. Artık hayati öğrendim. Hakkım olduğu gibi yaşamak istiyorum" şeklindeki itirafını yapar. Böylece Demet, hayatındaki sevgi eksikliğinden bahsederek, paranın bu eksikliği kapatmadığını, bu zengin hayat içinde mutsuz olduğunu dile getirir¹⁹.

Zengin – Fakir Karşıtlığı

Filmlerde burjuva imgesi, zenginlik - fakirlik karşıtlığı üzerinden de ele alınmaktadır. Bu anlamda yaşanan mekânlar, giyim, eğlence vs sık sık bu karşıtlığın göstergeleri olarak kullanılmaktadır. Öyle ki burjuvalar çoğunlukla her iki filmde ya yalılarda ya da yazlıklarda yaşarlarken, fakirler ise gecekondu bölgelerinde veya köylerde yaşamaktadırlar. "Suçlular Aramızda" filminde hırsızlar gecekondu mahallesinde sefalet içinde yaşam sürmekte ve yiyecek ekmek bulmakta bile zorlanmaktadırlar. Buraların sefaleti uzun çekimlerle gösterilerek, burjuvaların yaşadıkları yer ile fakirlerin yaşadıkları yerin zıtlığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla iki dünyanın gerçekliği farklıdır: Burjuva kesim eğlence peşindeyken, fakir kesim ise geçim derindedir.

Yine aynı şekilde "Arkadaş" filminde de iki kesimin yaşam tarzlarındaki farklılık, bir tatil yerindeki insanların yaşamlarıyla köyde yaşayanların hayatları kıyaslanarak ortaya konulmaktadır. Nitekim ne iş yaptıkları belli olmayan zenginlere karşılık, köyde zor şartlar altında çalışanların görüntüleri bir zıtlık oluşturmaktadır. Cemil zengin olduktan sonra köyüne hiç gitmemiştir. Âzem onu yoz yaşantının içinden çıkarmak, eski haline döndürmek için köyüne götürür. Cemil burada sefaletle tanıklık eder. Bir tarafta köylülerin nasıl çalıştıkları detaylı olarak verilirken diğer taraftan denize girip eğlenen kişiler gösterilmektedir.

Sonuç olarak, her iki filmde de çok sayıda olumsuz niteliklerle temsil edilen burjuva hayatının içinden kurtulmak istenir ama bir türlü başarılmaz. Çünkü sistem içine aldığı kişilerin dışarı çıkmasına izin vermemektir. İki filmde de burjuva hayatının olumsuz özellikleri materyalizme dayandırılmakta ve bu "yoz" hayattan kurtulmanın tek çıkar yolu olarak "intihar" gösterilmektedir. Örneğin "Suçlular Aramızda" filminin son sahnesinde artık çıkış yolu

¹⁸ Bunların yanı sıra Mümtaz'ın "gücü" bir anlamda da "dokunulmazlığı" birtakım metaforlar yoluyla da aktarılmaktadır. Nitekim Mümtaz'ın toplantı odasında büyük bir dünya haritası asılıdır ve Mümtaz konuşmasını bu harita önünde yapar, elinde dünya küresini döndürür. Konuşmasında muhalefet istemediğini, ister kanunlu ister kanunsuz her işin kendi dediği gibi yapılacağını vurgular. Böylece Mümtaz'ın kendini çok güçlü, hatta dünyanın hakimi olarak görmesi bu iki nesne dolayısıyla verilmektedir.

¹⁹ Bu tip filmlerde para insanı kötü olmaya iten bir nitelik taşıyor gibi görünse de, özellikle alt-orta sınıf kadın tarafından daima arzulanan bir şey olmuştur. Zengin bir erkekle evlenerek, sınıf atlama sevdası içinde olan fakir genç kız teması sıkça işlenmiştir. Arzulanan şeyler olarak gösterilen üst sınıfın batılı özellikleri (sık arabalar, çılgın partiler, açık saçık giysiler, sarışın kadınlar) ya köyden ya da alt-orta sınıftan gelen ve genellikle kadın olan kahramanın yalınlık, dürüstlük ve sadakat gibi erdemleriyle zıtlık ilişkisi içinde verilir. Genç kadın belki birkaç ders alarak, kolaylıkla üst sınıfa ayak uydurur. Üst sınıfın ekonomik avantajlarına erişmiştir. Hem de sahip olduğu alt-orta sınıf değerlerinden herhangi bir ödün vermeksizin. Böylelikle bu filmler aracılığıyla geleneksel değerler korunarak da ekonomik refaha ulaşabileceği mesajı verilmiş olur (Çelik, 2010: 33).

kalmayan Mümtaz, her şeyi itiraf etmek zorunda kalır ve etrafını saran kalabalığa şöyle seslenir: *“Dinlediklerinizin hepsi doğru. Çaldım. Öldürdüm. Fakat bu yaptıklarımın ötürü kendimi suçlu saymıyorum. Suç bende değil. Ben içinde yaşadığım çevrenin şartlarına uydum. Sizsiniz o çevre. Benim yerimde sizler olsaydınız aynı şeyleri yapardınız. Benim sonum geldi artık. Ama beni yargılayacak, bana hüküm verecek hiçbir kuvvet tanımıyorum. Beni kendimden başka hiçbir kuvvet cezalandıramaz”*. Bu sözleriyle içinde yer aldığı çevreyi suçlayan Mümtaz, kendini aşağıya atarak hayatına son verir. Uyum sağlamaya çalıştığı çevrenin bir kurbanı olarak sunulan Mümtaz, yaptığı kötülöklere rağmen kendisini suçlu görmemiştir. Çünkü yaşadığı çevrenin kuralları böyledir.

Benzer bir son *“Arkadaş”* filminde de söz konusudur. Yıllardır köyüne uğramayan Cemil, Âzem’in sayesinde köyüne gider, akrabalarıyla, ailesiyle görüşür. Buradaki yaşantıyı gördükten sonra etkilenen Cemil, *“Karımı bırakacağım. Birlikte köye döneriz. Başaracağız”* der ve Âzem ile birlikte yeniden yaşadığı yere dönerler. Cemil Âzem’e söz vermiştir. Ama karısını görünce dayanamaz, karısını ve karısının temsil ettiği burjuva yaşamını tercih eder. Cemil, yaşantısının yozluğunu kabul etmesine rağmen yine de bu yaşantıyı tercih etmiş ve bu terciğini de karısına sarılarak göstermiştir. Bu sahneyi gören Âzem bavulunu alarak evden ayrılır. Bu esnada bir el silah sesi duyulur. Film burada biter. Kimin öldüğü, kimin öldürdüğü belli değildir ancak dış ses olarak Âzem ile Cemil’in filmin başlarındaki diyalogları verilerek Cemil’in intihar ettiği hissettirilir²⁰. Böylece Cemil bu “yoz” dünyadan ancak intihar ederek ayrılabilmiştir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha çok yitirilen gücü tekrar kazanmak için bir aracı olarak görülen burjuva, Türkiye Cumhuriyeti’nde daha önemli bir görevle görevlendirilmiş ve çağdaş uygarlığa giden yolda en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet döneminde burjuvanın geçirdiği seyir, dönem dönem farklılaşmıştır. Yeni bir devletin kurulması ve örnek bir model alınmasından ziyade, en iyi ve uygun gelişme modelinin aranması, bu tür ekonomik ve sosyo-kültürel politikalarda değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla da burjuvanın gelişiminde bu değişiklikler oldukça etkili olmuştur.

Türkiye’de burjuva devlet, burjuva toplumundan önce doğduğu için ulus devletin kurucu kadroları güçlerini burjuva sınıfından değil, sıkı sıkıya bağlandıkları bürokratik devlet geleneğinden almışlardır. Genellikle milli bir ekonomi yaratmayı hedefleyen devletçilik politikası, Türkiye’de devleti kurtarma endişesiyle, mevcut düzeni devam ettirmek şeklinde uygulanmıştır. Bu nedenle Türkiye’de milli burjuva yaratma projesi, sanıldığı gibi milli sermayeyi artıran, özel teşebbüsü harekete geçiren ve ulusal kökenli ekonomik bir düzenin alt yapısını oluşturan kamusal hedeflerden ziyade, asker ve sivil bürokrasisinin güçlenmesini sağlayacak türden özel girişimler içerdiği görülmektedir. Nitekim devletçilik ilkesi adı altında yapılan uygulamalar, özünde bu hedefi amaçlamıştır (Duman, 2007: 43).

Başlangıçta devlet himayesinde gelişen burjuvanın Türkiye’nin sosyal, siyasal ve ekonomik gelişme sürecinde değişim geçirerek, özellikle de belli dönemlerde devlet üzerinde vesayet kurmaya çalıştığı bile görülmüştür. Ancak yine de toplumsal siyasal gelişmelerin neticesinde Batı’daki benzerlerinden farklı olarak, devlet eksenli yapısını çoğunlukla koruyan burjuvanın bir kimlik arayışında da olduğu görülmüştür.

Çalışmanın kuramsal bölümünde burjuvaziye dair ortaya konulan tespitlerden hareketle yapılan incelemelerde, öncelikle 1960–1980 döneminin siyasi ve iktisadi

²⁰ Söz konusu diyalog şu şekildedir:

Cemil: Bak Âzemciğim sen silahtan anlarsın. Nasıl, beğendin mi?

Âzem: Güzel silah. Yalnız ne zaman, ne için kullanmak gerektiğini iyi bilmeli. Niye silah taşıyorsun?

Cemil: Taşımıyorum. Bulunduruyorum. Belki bir gün gerekli olur diye.

Âzem: Kime karşı?

Cemil: Bilinmez ki. Belki kendime karşı (Bu cümlemin ardından silah sesi duyulur).

gelişmelerinin hem sinemada hem de romanda yansımaları bulunduğunu tespit edilmiştir. İncelenen anlatı türlerinde burjuvaların siyasal eğilimleri, yaşam tarzları ve kişilik özellikleri ele alınmış ve bunlar çoğunlukla olumsuz yönleriyle yansıtılmıştır. Buna göre kimi zaman kendi kimliklerinden utanç duyan, kimi zaman yeni bir kimlik arayışında olan burjuva insanının; edilgen, korkak, pasif, ülke sorunlarına duyarsız, güçsüz, güvensiz, değişken, tutarsız, paragöz, sonradan görme, ahlaksız, yoz, kanun tanımaz vb. sıfatlar üzerinden resmedildiği dikkati çekmiştir.

KAYNAKÇA

- ABİSEL, Nilgün (1994). *Türk Sineması Üzerine Yazılar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- AĞAOĞLU, Adalet (1980). *Bir Düşün Gecesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AHMAD, Feroz (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- BAYDAR, Oya (2010). *Sıcak Küller Kaldı*, İstanbul: Can Yayınları.
- BORATAV, Korkut (1989). *Türkiye'nin İktisadi Tarihi 1908-1985*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Korkut (1997). "İktisat Tarihi (1908 - 1980)", *Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908 - 1980*, Sina Akşin(Yay. Yön.), Cilt 4, İstanbul: Cem Yayınevi.
- BUĞRA, Ayşe (1997). *Devlet ve İşadamları*, Fikret Adaman (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇELİK, Filiz (2010). "Modernleşme Serüvenimiz ve Yeşilçam". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, s. 31-37.
- DUMAN, M. Zeki (2007). "Türkiye'de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili", *Sosyoekonomi*, Ocak-Haziran, S.1, s. 34-46.
- EMİROĞLU, Akif (2006). *Toplumbilimsel Siyasa*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- ERALP, Atilla (1990). "The Politics of Turkish Development Strategies", Andrew Finkel and Nukhet Sirman (Ed.), *Turkish State, Turkish Society*, London: Routledge.
- ERKSAN, Metin (Yönetmen) (1964). *Suçlular Aramızda* [Film], Türkiye.
- GEVİLİ, Ali (1987). *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- GÖÇEK, Fatma Müge (1999). *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, İbrahim Yıldız (Çev.), Ankara: Ayraç Yayınları.
- GÜNEY, Yılmaz (Yönetmen) (1974). *Arkadaş* [Film], Türkiye.
- HEPER, Metin (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: ODTÜ Yayını.
- İLHAN, Atilla (1973). *Bıçağın Ucu*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İNSEL, Ahmet (2012). "Türkiye'de Burjuvazinin Serüveni", *Görüş Dergisi*, Aralık 76, s.14- 17.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1999). "Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve Sonrası", *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Jacob M. Landau (Ed.), Meral Alakuş (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- KARPAT, Kemal (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- KEYDER, Çağlar (2006). "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İrvin C. Schick ve E.Ahmet Tonak (Der.), İstanbul: Belge Yayınları.
- KEYDER, Çağlar (2003). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÜR, Pınar (1987). *Yarın Yarın*, İstanbul: Can Yayınları.
- NACİ, Fethi(1990). *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ONARAN, Oğuz (1977). "Yönetim - Politika İlişkileri ve Halkla İlişkiler Birimlerine Düşen Görevler", *A.Ü. SBF / Basın Yayın Yüksekokulu Yıllık 1974 - 1976*.
- SOMBART, Werner (2008). *Burjuva*, Oğuz Adanır (çev.), Ankara: Doğu Batı Yay.
- SÜMEYRA, Cemile (2002). "Bir Çözülüştür Romanı: Bir Düşün Gecesi", *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Mayıs-Haziran-Temmuz, Sayı 65-66-67, s. 699- 707.
- TOKGÖZ, Erdinç (1992). "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", *Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler*, Çelik Aruba - C. Alpar (Der.), İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- TÜRKALİ, Vedat (1988). *Bir Gün Tek Başına*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2007). "11. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kavram ve Gerçeklik Olarak Burjuva(zi)", *İrk Ulus Sınıf*, Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel(Ed.), İstanbul: Metis Yay.
- YALMAN, Galip L (2002). " Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı? Hegemonya Stratejisi mi?", *Praksis*, Kış, Sayı 5.
- ZURCHER, Eric Jan (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.